

1925 чылдын август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№34
(19373)

2020 чылдың
апрель 2
четверг

Хүннүн үнери — 05:31
Ажары — 18:21
Хүн дурту — 12:50

Садар өртээ хостуг 12+

ДЕЛЕГЕЙДЕ КОРОНАВИРУСТУҢ ТАРААН КАРТАЗЫ

МОСКВАДА

СНГ болгаш даштыкы чурттардан келгеш, ажылдап, өөренип турган 300 ажыг кижини аэропортка рейстер манап турда, март 31-ниң дүнезинде, «Домодедоводан» ОМОН шериглер доктаалга даянган, кудумчуже үндүр сывыртаан. Москва хоорайны аштап-чүп, тудуг болгаш садыг-саарылгага ажылдап турган улус, кирер-баар чери чок артык хамаатылар апарган.

Хоорайже дедир кирибес, Таджикистан, Кыргызстанче ужал дээр, рейстерни дүжүрүп каапкан, холдарында садып алган билеттери ажыг чок саазыннар апарган. Бо байдалды чырыдып турган журналистер човап, оларга болчурун оралдашкан, ынчалза-даа, үндүр сывыртаткан 300 ажыг пассажирлер даштыгаа тура хонганнар.

БУРЯТИЯ

Бо хүн-биле алырга, Улан-Удэда аарыг кижилер саны **25 чедэ берген**. Оларның аразында **3 чаш уруг бар**. Бурятияның Кадык камгалал яамызының дыңнатканы-биле, республикада 821 кижиги хынадып, шинчиткен. Ам-даа 5 кижиниң анализте-

ри чигинчиг бооп турар, «изиг шугумче» бо хүнге чедир, 8 муң ажыг кижиги долгаан. Республикаже аарыгны кирип эккелген бизнесмен реанимацияда чыдар, өөнүң ишти болгаш уруглары база эмнедип турарлар.

САХА-ЯКУТИЯДА

Он аарыг кижиниң бир дугаары сегий берген. Март 31-де эмчиден үндүр бижирик. Аараан кижилер шупту «Газ» компаниязынга ажылдап турган специалистер

болган. Эпидемия болдурбас дээш, эмчилерге немей Чазак болгаш хоорайның удуртукчуларының автомашиналарын ажылгаары-биле хостап берген.

ТЫВАДА

Аарыг кижилер саны — 0. Херек апарза, чыттырып эмнээри-биле 229 орун белен. Наркология диспансеринде 50 кижини чыттырып алгаш эмнээр, хайгаарар кылдыр палаталарны белеткеп каан. Доктаамал чурттаар чери чок 171

хамаатыны чыттырып алгаш, эмнээр, анализтерин хынаар хемчеглер алдыган. Тайландыга дыштанып чорааш келген ажы-төлдүг өг-бүлө база эмчилерниң хайгааралында, анализтериниң харызын манап турарлар.

ДЕЛЕГЕЙДЕ

Каттышкан нацияларның хоругдалда турар аар эвес херекке онаашкан 70 хардан өрү назылыг болгаш аарыг кижилерни коронавирус өөскүтпес дээш, хуусаадан эрте хосталгаже салырын амдызында чүгле Америка боттандырган. Нью-Йоркта 900 ажыг хоругдатканнарны үндүрген деп төп солуннар дамчыдып турар. Москвада буруудаткан кижилерниң камгалакчылары бо айтырыгны УФСИН

удуртулгазынга салыр дээш оралдашкан. Амдызында кандыг-даа харыг чок болуп турар. Россияда ниитизи-биле 2000 ажыг кижиги аараан, 19-зу чок болган. Америкада март 30-ниң хүнү-биле алырга, 3415 кижиги чок болган. Ол Кыдаттан каш-ла сан хей бооп турар (3309). Эң улуг когараан чурт Италия — 12 муң ажыг кижиги, Испанияда 8 муң ажыг кижиги коронавирустан чок болган.

БЕРГЕ БАЙДАЛГА КЫМНЫ-ДАА АРТТЫРБАС БИС

«Сайгарлыкчыларывыска деткимчени дүрген боттандыраарын негеп тур мен» — деп, Шолбан Кара-оол социал четкиде бодунуң хууда арнынга бижээн.

«Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуг ажыл-агыйларга нарын үелер эгелеп турар. Ону дыка эки билип тур бис. Бүдүрүлгелеривис, сайгарлыкчыларывыс ажыл-агыйларын, партнёрларын, ажылдакчыларының — ажылчын олуттарын кадагалап арттырып алзын дээш, баштайгы ээлчегде кылыр ужурлуг деткимче хемчеглеривис:

— Кижилерниң амы-тынын болгаш кадыкшылын камгалаарыга херектиг хыналдалардан аңгыда, надзор органдарының өске хыналдаларын доктаадыр;

— (УСН) Үндүрүг онаарының бөдүүнчүткен системазы-биле «Орулгалар» деп объектилерге үндүрүг ставкаларын 6%-дан 1%-га чедир бадырган бис

— «Чарыгдалдарын казып каан соонда, орулгалар» деп объектилеринге үндүрүг ставкаларын 15%-дан 5 %-га чедир бадырган;

— Орулгаларның чаңгыс аай үндүрүүн санаарыга ажылдап турар К2 өйлээр коэффицентини бадырган;

— Чамдык категорияларның үндүрүг төлекчилеринге чер үндүрүүнүн талазы-биле чиигелделерни тургускан;

— Күрүнениң болгаш муниципалитеттин өнчү-хөреңгизин арендап турар сайгарлыкчылар 2020 чылдың март 1-ден 2020 чылдың сентябрь 1-ге чедир аренда хөлөзинин төлээринден хостаар;

— Тыва Республиканың девискээринде шимчeves объектилерниң болгаш

чер участоктарының кадастр өртөөн өстүрери хоруглуг болур;

— Коммуналдыг хандырылгаларны кызыгаарлаар чурум тургуспазын, ол ышкаш чурттакчы чонга коммуналдыг хандырылгаларны ажылгааны дээш төлөвирлерин соңгаарладыр;

— Хей улусту ажылдан үндүрер чорукту болдурбазы-биле, сайгарлыкчыларга ажылчыннарының камгаладылга дадывырларының орун төлээр субсидияларны бээр механизмни дүрген тывар;

— Эвээш түңнүг биче чээлилер болгаш гарантияларга, эвээш хуулуг ставкаларны тургузарын Экономика яамызындан негедим.

Чуртувустуң удуртулгазы-биле байдалды сайгарып көрүп турар бис. Кымны-даа берге байдалга чааскаан арттырбас бис».

shyn.ru

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ ЧАА КОРОНАВИРУС ИНФЕКЦИЯЗЫНГА УДУР ЧОРУДУП ТУРАР ХЕМЧЕГЛЕР ДУГАЙЫНДА ЭЭЛЧЕГЛИГ ОТЧЕТТУ БЕРГЕН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чаа корона-вирус инфекциязынга удур хемчеглерниң дугайында бодунуң блогунда дыңнаткан:

Хүндүлүг, чаңгыс чер-чурт-тугларым! Коронавирустун чаа халдавырының бүгү айылын билип турарыңар эки-дир. Кор-гунчуг бо аарыг бисти оюп эрте бээр деп, бодаан ажы чок. Чүү-даа туруп болур! Дашты-кыга дыштанып турганнар, улуг хоорайлардан студентилеривис чүс-чүзү-биле чанып кээп турар-лар. Санитар постуларының база шагдаа ажилдакчыларының ду-зазы-биле оларны дозуп, хынап тур бис.

Тывада коронавирустан аараан таварылга амдызын-да чок. Ол Сибирьниң шулту регионнарын хөмө ап келген бол-дур ийин! Россияда COVID-19 деп бадыткаттыг аарыгдан

9 кижичок болган. Боттарыңарны камнап, бүгү-ле не-гелделерни хажыт чокка күүседирер. Боттарыңарны талавыстан хем-чеглерни шуптузун ап тур бис. Лабо-раторлуг 720 шинчил-генин түнелдери анаа болган.

Эмчи хайгааралында 6154 кижичок бар. А 60 хар-лыг болгаш оон узун назылыг "айыылдыг" бөлүктө (хан-дамыр системазын, тыныш орган-нарының хоочураан аарыглары бар, чигирлиг, ыжыктарлыг) – 5096 кижичок кирген.

Март 31-де республиканың аптекаларына халдавырга удур эмнерниң кээрин манап тур бис. «Ресфармация» аптека четки-зинде бистиң фармацевтеривис рецепт чокка садар эмнерни боттары бүдүрүп эгелзэн. 7 муң хире шилдзэн антисептик эмнер белең. Оон аңгыда, «Ресфар-мация» аскорбин кислотазының хоюг эмин кылып турлар.

Сайгарлыкчылар база хажызында артпаан. Чижев, «ХимТоп» халдавырга удур бир эмни белеткээш, хынаар кылдыр Роспотребнадзорга дамчыткан. Бир эвес чөпшээрелди аптар болза, ону калбаа-биле тарадып эгелзээр.

Бүдүрүкчүлөрдө болгаш та-

радыкчыларда чок болганы-биле, чаңгыс ажыглаар эмчи маскаралар чок. «Кызылдың УПП» КХН, «БТК-групп», муниципалитеттерниң херээженнер чөвүлелдери, ТР-де КХФАЭ марлядан хөй катап ажыглаар маскараларны даарап турар.

Курлавыр фондудан 10 млн. 700 муң рубльди хуу камгалал херекселдерин, эм-дом аймаан база дезинфекция камераларын садар дээш тускайлады-выс.

Республиканың хөй ажил-чорудулгалыг эмнелгезиниң чаа оран-савазында 229 орунга халдавырлыг аарыгларга удур немелде госпитальды белеткеп каан бис. Республиканың нарко-логия диспансеринде 50 орунуг обсерваторну ажиткан.

2020 чылдың марттың 30-ден эгелеп, республика девискээринде чурттап турар, соокка алыскан демдек чок база COVID-2019 аарыг кижилер-биле харылзаш-паан кижилерге лабораторлуг шинчилгени чорудуп эгелзэн. Бы-жыглаттыг поликлиникаларда шилилге чоруп турар.

65 хардан өрү назылыг кижилерге эмчи дузазын бажың-нарынга чорудар.

Эртирилге пунктуларында байдал. 2020 чылдың марттың 23-тен 29-ка чедир, 15 авиарейс-биле 666 кижичок ужуп келген, 76 кижичок эскээр чоруткан, шупту пассажирлерни хынаан, аарыг кижичок.

2020 чылдың март 30-ниң 24.00 шакка чедир, М-54 авто-мобиль орунда «Шивилиг» биле «Ак» деп черлерде ТР-ниң ИХЯ ОШАЧКИ постуларын таварып келген 3473 кижичок тепловизор-лар-биле хынаан. 689 студент (марттың 27-ден 29-ка чедир +400), бичии уруглар – 361 кижичок (+298) ээп чанып келген. Чанып келген студентилер болгаш уруглар саны көвүдзэн. Халда-вырлыг аарыгга каразыттырган кижилер илереттинмээн.

Ындыг болзажок, март 28-те «Шивилиг» постузунга хыналда үезинде, Таиланд чораан өг-бүлени (ашаа, кадайы, 2 ажи-төлү) илереткен. Баштайгы хы-налдадан көөрге, ОРВИ-ниңдем-дектери чок. Олар боттарының транспорту-биле чорааннар.

Ол-ла хун, март 28-те, «Ши-вилиг» постузунга доктааткан, Абакандан чорук аайы-биле чоруп олурган Туран хоорайның чурттакчызының ээди изиг бол-ган (38,5). Эмчилерниң доктаа-мал хыналдазынга алган соон-да, март 29-та ээдиниң изии 36 градуска бадып келген.

Роспотребнадзорнуң ТР-де эргелелиниң «изиг шугумунче» чаа коронавирус халдавырынга хамаарышкан айтырыгларлыг 1132 дыңнадыг кирген.

2020 чылдың марттың 27-ниң 15.00 шактан март 30-ниң 06.00 шакка чедир, ТР-ниң Чазааның Информация төвүнүн «изиг шугумунче» 211, хүнде-ле – 71 дыңнадыг кирген.

Дараазында «изиг шугумнар» телефоннары доктаамал ажил-дап турар:

Роспотребнадзорнуң – 89232641865, ТР-ниң Чазааның – 83942230808.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАДА КОРОНАВИРУС ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЭПИДЕМИОЛОГУТ БАЙДАЛ

Росхереглелхайгаарал-дың ТР-де эргелели биле ТР-ниң Кадык камгалал яамызының 2020 чылдың март 30-ниң 21.00 шакта берген медээзи.

Тыва Республиканың девис-кээринде аарыгны бадыткаан таварылгалар чок.

Республика эмнелгелерин-де 33 кижичок чыдар. Январының 27-ден тура, аарыг неперзэн девискээрлерден келген ОРВИ-лиг 37 кижичок халдавырлыг аарыглар эмнелгезинге чыт-тырган. 14 хонуктуң хүндүскү карантинин эрткен 21 кижичок үндүр бижзэн. Халдавырлыг аарыглар эмнелгезинде 16 кижичок бар. Шупту анализтерниң хары-лары анаа.

Кожуун эмнелгелеринде 17 кижичок чыдар: «Барыин-Хемчиктин КЭТ» – 5 кижичок, «Эрзинниң ТКЭ» – 1, «Сүт-Хөлдүн ТКЭ» – 1, «Чеди-Хөлдү ТКЭ» – 2, «Улуг-Хемниң ТКЭ» – 4, «Бай-Тайганың ТКЭ» – 4.

2020 чылдың январь 27-ден бээр обсервацияга 68 кижичок чыттырган (аарыг бар девис-кээрлерден келген, аарыг ба-дыткаттыг кижилер-биле харылзашып турган, ОРВИ чок кижилер). Обсервациядан 55 кижичок үндүр бижзэн, ам-даа 13 кижичок бар. Анализтериниң хары-лары эки.

Республикада COVID-19 халдавырын илередир 1681 тест-система бар, оон 1300-ү – ТР-ниң Кадык камгалалында, 381-и – ТР-ниң Гигиена болгаш эпидемиология төвүнде.

«Ак» база «Шивилиг» посту-лары таварты республикаже автотранспорттук кирип турар-ларга термо-шинчилге чорудар санитарлыг контролду орга-низастаан. Кызылдың аэропор-тунда санитар зоназын база ме-дицина пунктузун ажилдаткан. Ужуп кээп турар кижилерге ан-кеталарны долдуртуп, ээдиниң изиин хынап турар.

Красноярск – Кызыл, Ир-кутск – Кызыл авиарейстер-биле Кызылдың аэропортуна март 30-де ужуп келген 96 кижичок шинчзэн. Ээди иззэн кижилер чок болган.

2020 чылдың март 31-де, эртенгиңиң 06.00 шакка чедир, «Шивилиг», «Ак» постуларына 1593 автотранспорт аймаан дозуп, 4518 чорук кижилерин эмчилер шинчзэн:

- улуг кижилер – 3056,
- Тыва Республикаже чанып келген студентилер – 1138,
- назы четпзэннер – 324.

2020 чылдың март 30-де «Ак» постулап чаңгыс-даа бичии кижичок эртпзэн.

Израильден келген, ОРВИ чок, бир херээжен кижичок «Ши-вилигге» илереткен. Бадылат-тыг чурум езугаар бажыңыга боду аңгыланар аргазы чок болганы-биле, обсервацияга 14 хонуктуң карантинин эртер кылдыр чыттырган.

2020 чылдың март 29 база 30 хүннеринде республикаже кээп турар бичии уругларның база студентилерниң саны 20 хуу өскөн.

ТЫВА РЕПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың девискээринге хамаатыларның долу бот-изоляция чурумун киирериниң дугайында

«Бойдустун болгаш техно-генниг янзылыг онза байдал-дардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаарының дугайында» 1994 чылдың де-кабрь 21-ден №68-ФХ, Феде-ралдыг хоойлуга дүүштүр, Тыва Республиканың девискээринче 2019-нCoV чаа коронавирустуг халдавырлыг аарыгның кирерин болгаш тараарын кичээндирер талазы-биле немелде хемчег-лерни хүлээп-алыр сорулгалар-биле доктаадырым болза:

1. Март 30-ден эгелзэш, тус-кай айтышкын үнеринге чедир хүлээндирер:

1.1. Пассажирлер аргышты-рылганы болгаш чиик машина-ларга багаж сөөртүр талазы-би-ле хандырылгалар чедирер та-варылгалардан аңгыда, хамаа-тылар өске кижилерден аразы 1, 5 метр ырак эвес черге туруп, оон иштинде хөй-ниити черлеринге болгаш хөй-ниити транспортунга чорааш, дистанцияны (социал-дыг дистанцирование) сагыыр.

1.2. Хамаатыларның (ажыл-дакчыларның) социалдыг дис-танцированиени сагырын, чо-гуур девискээрлерде (оларның чоогунда девискээрге) турар

зданиелерге тускай демдектер кылырын, албан черлериниң оран-савазынга, оон иштинде турар помещениелерге кирери, аңаа турары тускай чурумнуг болурун Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының ор-ганнары, организациялар бол-гаш хуу сайгарлыкчылар, ол ышкыш чаңгыс черге хамаа-тылар-биле кады турар ажил-чорудулгалыг өске-даа улустар хандыраар.

1.3. Хамаатылар дараазында таварылгалардан аңгы үелерде, чурттап турар черинден (турар) черинден үнүп чоруп болбас:

Дүрген эмчи дузазын хере-леп кыйгытыр, кижичок амы-тынынга болгаш кадыкшылынга дорт айыыл тыттып келир тава-рылгаларда үнүп болур;

Ажил-чорудулганы (оон иш-тинде ажилын) кылып күүседир черинче барып чедер тава-рылгада, ук Чарлыкка дүүштүр ажил-чорудулганы доктаатпаан болза, Тыва Республиканың де-вискээринге чорууру-биле хол-башкан ажил-агыын күүседир таварылгаларда үнүп чоруп болур;

Бир эвес аай-дедир аргыжып

чорууру кылып күүседип турар ажил-чорудулганы-биле харыл-заалыг болган таварылгада, ук Чарлыкка дүүштүр ажил-чору-дулганы доктаатпаан болза, (оон иштинде транспорт ханды-рылганы, чедирилгелиг хан-дырылгалар, бок үндүр сөөртүр хандырылгаларны чедирер ту-рар) болза, үнүп чоруп болур;

Барааннары садып-саара-рын, кылыр ажилын, чедирер хандырылгаларын кызыгаарла-ваан болза, чоок-кавызында чер-ден садып шингээди алыр дзэн таварылгаларда үнүп болур;

Чоогунда бок төгөр черлерге бок үндүр сөөртүрдө, үнүп чоруп болур.

Ук пунктуда доктаадып каан кызыгаарлаашкыннар болза, эмчи дузазын чедирер тава-рылгаларда, эрге-хоойлу камга-лаар органнарның, хамааты камгалал болгаш онза байдал-дар херектериниң талазы-биле органнарның, ол ведомство-ларга хамааржыр органнарның, хереклекчилерниң эрге-ажык-тарын болгаш кижичок чаагай чоруун камгалаар база хандыраар адырның хайгаарал талазы-биле органнарның ажил-чору-дулгалары, ажил-чорудулганы улустун амы-тынын, кадыкшы-лын, хамаатыларның эрге-ажык-тарын болгаш хосталгаларын камгалаарынче, оон иштинде

кем-херектиг чоруктарга удур туржур, хөй-ниити чурумун, өнчү-хөреңгини камгалаарынче, хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун хандыраарынче дорт угланган өске-даа органнарның ажил-чорудулганына таравас болур.

1.4. Командировкалап чоруп турарын бадыткаар документи-лиг таварылгалардан аңгыда, республиканың иштинде ад-министративтиг девискээрлер аразында хамаатыларның аргы-жилганын кызыгаарлаар.

1.5. Ук Чарлыктың 1.1.-1.4. пунктуларында доктаадып каан кызыгаарлаашкыннарны сагырынга контролду Тыва Республиканың Иштики хере-ктер яамызының, Россияның Тыва Республикада Национал-дыг гвардияның федералдыг албанының эргелелинге дагзыр.

2. Федералдыг күүсекчи эрге-чагыргалыг органнарының девискээр органнарынга болгаш Тыва Республиканың девис-кээринде ол ведомстволар-га хамааржыр албан черле-ринге, март 30-ден эгелзэш, тускай айтышкын үнеринге чедир, ол органнарның ажилын хандыраар, федералдыг күрүне албан-хаакчыларының санын тодарадырын сүмелээр.

3. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга орган-
(Уланчызы 3-кү арында).

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

нарынга болгаш Тыва Республиканың девискээринде турар муниципалдыг тургузулганың тус чер бот-башкарылга органнары, санитар-эпидемиологтук байдалдарга дүүштүр, март 30-ден эгелээш, тускай айтышкын үнеринге чедир, ол органнарның ажылын хандыраар күрүнениң болгаш муниципалитеттин албан-хаакчыларының санын тодарадыр.

4. Массалыг информация чепсектеринин бүдүрүлгезин болгаш үндүрүлгезин хандыраар турар организациялар март 30-ден эгелээш, тускай айтышкын үнеринге чедир, ол организацияларның ажылын хандыраар ажилдакчыларның санын тодарадыр.

5. Долу бот-изоляция чурумун чорудуп турар үезинде, хөй-ниити черлеринге, муниципалдыг тургузулгаларда автобус докттаамнарынга өйлеп-өйлөп дезинфекция кылырын Республиканың девискээринде турар муниципалдыг тургузулгаларның тус чер бот-башкарылга органнарынга сүмелээр.

6. 2019-нCoV чаа коронавирустук халдавырлыг аарыгның кирерин болгаш тараарын болдурбас талазы-биле, Тыва

Республиканың девискээринде хүлээп алган хемчеглер дугайында чурттакчы чонга медеглер дыйнадырын Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы хандыраар.

7. Ук Чарлыктың хажыт чок күүселдезин Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларның тус чер бот-башкарылга органнары, федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органнарының девискээр органнары хандыраар.

8. Ук Чарлыкты Тыва Республиканың «Эрге-хоойлу медээлеринин албан ёзузунун интернет-порталына» (www.pravo.gov.ru) болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде албан ёзузунун сайтызынга чарлаар.

9. Ук Чарлык ат салган үезинден эгелээш, күш кирер.

10. Ук Чарлыктың күүселдезинге контролюду Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчысы А.В. Брокертке дагзыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2020 чылдың март 30

№70

Тыва Республиканың Баштыңының 2020 чылдың март 16-да үнген №53 Чарлыгына өскерилгелерни кириеринин дугайында

Тыва Республиканың девискээринге 2019-нCoV чаа коронавирустук халдавырлыг аарыгның тыптырын болгаш тараарын болдурбас хемчеглерни күштелдиреринин чугулазы-биле холбаштыр доктаадырым болза:

Тыва Республиканың Баштыңының 2020 чылдың март 16-да үнген №53 Чарлыгына өскерилгелерни, дараазында редакция-биле тайылбырлап кириер:

«Тыва Республиканың девискээринге 2019-нCoV чаа коронавирустук халдавырлыг аарыгның кирерин болгаш тараарын кичээндиреринче угланган немелде хемчеглер дугайында»

Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының эрге-байдалының дугайында» 2003 чылдың январь 4-те үнген №97-ДХ 7-ги чүүлүнүн 4-кү кезээнге дүүштүр, РФ-тин Президентизинин «Россия Федерациязынга ажилдавас хүннерни чарлаарының дугайында» 2020 чылдың март 25-те үнген № 206 Чарлыгын, РФ-тин Чазаның Даргазы М.В. Мишустинин 2020 чылдың март 27-де берген даалгазын, РФ-тин Күрүнениң кол санитар эмчизинин «Covid-2019 тараарының айылын эвээждир талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» 2020 чылдың март 13-те үнген №6 доктаалын, РФ-тин девискээринге чаа коронавирустук халдавырлыг аарыгның кирерин болгаш тараарын кичээндирер талазы-биле оперативтик штабтың 2020 чылдың март 23-те хураалының түннели-биле хүлээп алган шийтирин, Тыва Республиканың Чазаның «2019-нCoV чаа коронавирустук халдавырлыг аарыгның кирерин болгаш тараарын болдурбас-биле бедик белеткелдик чурумну кириеринин дугайында» 2020 чылдың март 16-да үнген айтышкынын күүседире-биле доктаадырым болза:

1) Лабораторлук шинчилелдин түннелдери-биле 2019-нCoV чаа коронавирустук халдавырлыг аарыглыг хамаатыларны үезинде илередин болгаш медицина көргүзүлгелеринге дүүштүр аңгылаарын Тыва Республиканың Кадык камгалам яамызы-биле ТР-ниң девискээринде Хереглекчилерниң эрге-ажыктарын болгаш кижиниң чаагай чоруун камгалаар база хандыраар адырның хайгаарал талазы-биле Федералдыг албанының эргелели (дугуржулга-биле) чорудар.

2) Тыва Республиканың Кадык камгалам яамызы даштыкы чурттардан келген хамаатыларның эмчи шинчилгезин чору-

дуп, хайгааралга алыр.

3) Эмнелге организацияларын оперативтик эмчи дузазын чедиреринге белен турарын хандыраар, аарыг кижилерниң анализин ап, дүрген дуза чедирер бригаданың дериг-херекселерин хынап, фельдшер-акушер пунктуларының, эмчи организацияларының салбырларының белен турарын оргнизаастаар.

4) Вируска удур эмнерниң курлавырларын, дезинфекция чорудары болгаш амы-хуунун камгалам чүүлдерин доктаамал хандыраар.

5) Эпидемияга удур хемчеглерни чорудуп, коронавирус инфекциязын тодарадыры-биле регламентилиг комплекстиг ажилдарны дарый чорудар.

6) Коронавирус инфекциязы өөскүп турар чурттардан келген хамаатыларга 89235901323 «изиг шугум» дугаарынче долгап болур.

7) Тыва Республиканың Өөредилге яамызы, Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы-биле кады коронавирууска удур хемчеглерже угланган профилактика ажилдарын чорудар.

8) Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы Кадык камгалам яамызы-биле кады улуг назылыг кижилерге дуза чедирери-биле социал ажил-албаннарын болгаш волонтерларны хаара тудуп, оларның бажыңнарынга аш-чем болгаш эм-таң чедирилгезин оргнизаастаар.

10) келген кижилерге:

- Тыва Республикага келген хүнүнден эгелеп, Хереглекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруун камгалаар адырда хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада эргелелинче **89232641865** дугаарлыг, Тыва Республиканың Кадык камгалам яамызының **89333141449** дугаарлыг телефоннарынче дараазында медээлерни дамчыдар: фамилия, ады, адазының ады, чурттап турар черинин адреси (турар адреси), телефонунун дугаары, кайы даштыкы күрүнеден келгени;

- келген чериниң аайы-биле эмчи ажилдакчызынче хынадып баар болгаш изоляция чурумун сагырының дугайында база түр үеде ажил кылып шыдавас апарган деп эмчи хуудузу алырда,

Россия Федерациязының күрүнениң Кол санитар эмчизинин (ооң оралакчызының) доктаалын манаар;

- Тыва Республикага келген соонда, 14 хонук дургузунда чурттап турар чериниң аайы-биле бот-изоляция чурумун сагып, изоляция черинден үнмес (квартира, бажың, өске-даа чурттаар чер).

11) Тыва Республиканың девискээринде ажил-чорудулгазын күүседип турар ажил берикчилери:

- ажилдакчыларының ээдинин изиин хүнүн-не хемчээрин оргнизаастаар;

- бир эвес аарыгның ылгавыр демдектери илереттинип турар ажилдакчы бар болза, ол-ла дораан баштайгы эмчи дузазын алыры-биле, эмнелге черинче баарын сүмелээр;

- ажилдакчыларынга бот-изоляция чурумун сагырын хандыраар;

- ажилдап турар черинин дезинфекциязын чорудар;

- Тыва Республиканың девискээринде ниити өөредилге организацияларында өөренип турар ажи-төлдүг ажилдакчыларның – ада-иелерниң (хоойлу езугаар төлээлекчилерниң) билдиришкиннерин езугаар дыштанылга үезинде шөлээни бээр;

- ажилдакчы кижилер бажыңындан үнмейн, ажилды кылып болур аргазын өөренип көөр;

- ажилдакчыларны Тыва Республикадан дашкаар сургакчылап чорударын болдурбас.

12) Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнарынга:

- депутаттарны, муниципал албан-дужаалдарны дакпырлап турар кижилерни, муниципал албан-хаакчыларны даштыкы күрүнелерге сургакчылап чорутпас.

- коронавирус инфекциязының талазы-биле айыылы улуг Россия Федерациязының субъектилеринче депутаттарны, муниципал албан-дужаалын дакпырлап ажилдап турар ажилдакчыларны, муниципал албан-хаакчыларны ажил-албан аайы-биле сургакчылаашкынче чүгле чугула херек таварылгада Тыва Республиканың Баштыңының чөпшээрели езугаар чорудар.

- Тыва Республикага коронавирус инфекциязының неперээрин болдурбас-биле ап чорудуп турар хемчеглер талазы-биле чурттакчы чон ортузунга тайылбыр ажилдарын чорудуп, ук доктаалда бижиттинген саналдарны болгаш негелделерни сагыры чугула.

- Тыва Республикага коронавирус инфекциязының неперээрин болдурбас-биле хамаатыларга саналдар болгаш негелделерни күүседире-биле дузаны кадар.

- хамаатыларның хуу хүлээп алышкынын оргнизаастаарын, Тыва Республиканың муниципал ажил-албанынче хостуг олуттар конкурзун (кадрлар курлавырынче кириер), аттестация болгаш шылгалдалар эрттирерин болдурбас азы болза чарлаан конкурстарны түр када соксадыр.

13) Тыва Республиканың девискээринде турар федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органнарының девискээр органнарынга:

- Тыва Республикага коронавирус инфекциязының неперээрин болдурбас-биле хамаатыларга саналдарны болгаш негелделерни күүседире-биле дузаны кадар.

14) хөй кижилер чыылган черлерде (ол ышкыш бо доктаалдың 14 дугаар пунктузунда айткан объектилерде) болгаш пассажирлер аргыштырлыгын хандырып, ажил-чорудулгазын күүседип турар юридиктик болгаш хуу сайгарлыкчылар дезинфекция талазы-биле хемчеглерни доктаамал чорудар.

10. Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар 65 хардан өрү назылыг хамаатылар белен турарының чурумун кириген байдалды чайладырынга чедир бот-изоляция чурумун сагыр.

11. Хереглекчилеринин эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруун камгалаар адырда хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада

эргелели «Хандагайты», «Шара-Суур», «Цаган-Тологой» эрттирилге пунктуларына ийи талаалы санитар-карантинниг автомобиль контролюн күштелдирер.

12. 2020 чылдың январь 28-те Тыва Республиканың Баштыңының доктаадып тургусканы Тыва Республиканың девискээринге 2019-нCoV чаа коронавирус инфекциязының неперер өөскүүрүн болдурбас талазы-биле Комплекстиг планның боттанышкынын Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының тус чер бот-башкарылга органнары, федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органнарының девискээр органнары хандыраар.

13. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары:

1) Тыва Республиканың күрүнениң хамааты ажил-албанының албан-дужаалын солуп турар кижилерни болгаш өске-даа ажилдакчыларны Тыва Республикадан дашкаар сургакчылап (республикадан дашкаар үнүүшкүнүн чөпшээрер) чорутпас.

2) даштыкы чурттарның хамаатыларының кижилгези-биле хемчеглер эрттиреринден, ол ышкыш аңаа кижиринден ойталаар, чүгле Тыва Республиканың Баштыңының даалгазы-биле эрттирер турар хемчеглерге киржип болур.

3) Тыва Республикага коронавирус инфекциязының неперээрин болдурбас-биле хемчеглерни чурттакчы чонун аразына тайылбыр ажилдарын чорудуп, ол ышкыш ук доктаалда бижиттинген саналдар болгаш негелделерни сагырын хандыраар.

4) Тыва Республикага коронавирус инфекциязының неперээрин болдурбас талазы-биле негелделерни болгаш саналдарны сагыры-биле ведомстволуг организациялар-биле кады ажилдажылганы оргнизаастаар.

5) Тускай айтышкынга чедир хамаатыларның хуу хүлээп алышкынын доктаадыр база хамаатыларга документтерин электронуг интернет-хүлээп алышкын азы почта таварыштыр чорударын саналдаар.

6) Тыва Республиканың күрүнениң хамааты ажил-албанының хостуг олуттар конкурзун (кадрлар курлавырынче кириерин), аттестация болгаш шылгалдалар эрттирерин болдурбас азы болза чарлаан конкурстарны түр када доктаадыр.

14. Тускай айтышкынын үндүреринге чедир түр када доктаадыр:

1) көдээ ажил-агый ярмаркаларын, дыштанылга, оюн-тоглаа, культура, спортчу, делгелге, чырыдышкын, реклама болгаш өске-даа мындыг хевирлиг хамаатыларның дорт кижилгези-биле болуп турар хемчеглерни база өске-даа чогуур ужурулгачерлерге, ол ышкыш дүнеки клубтарга (дискотека) болгаш мындыг хевирлиг объектилерге, кинотеатрлар (кинзалдар), уруглар ойнаар комнаталарга хемчеглер эрттирерин болдурбас;

2) ресторанныр, кафе, чемненир черлер, буфеттер, барлар дээш өске-даа хөй-ниитинин чемненир бүдүрүлгелеринин ажилын, чүгле бүдүрүлгө черлери бажыңнарының чагыг езугаар чедирип бээр бүдүрүлгелерден аңгыда.

3) Бо кызыгаарлаашкын организацияның бодунун ишинде ажилчыларны чем-биле хандырып турар буфет, кафе, чемненир черлеринге хамаарышпас.

15. 2020 чылдың июнь 1-ге чедир Тыва Республиканың девискээринге массалыг дыштанылга объектилеринин ажил-чорудулгазын соксадыр.

16. Бо чарлыкты Эрге-хоойлу медээлеринин албан ёзузунун интернет-порталына» (www.pravo.gov.ru) болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан ёзузунун сайтызынга парлаар.

17. Бо чарлык ат салган хүнүнден эгелээш күш кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2020 чылдың март 30

№ 69

Көдээ ажил-агыйда

СҮТ-ХӨЛ БИЛЕ ТЕС-ХЕМ ДЕҢ ЧЫГЫ

Республикада мал оолдаашкыны кидин түлүк: бо хуннерде 122 353 баш анай-хураган, ол ышкаш чоннуң хуу малында 67 592 баш анай-хураганны алган. Тараачын-арат ажил-агыйлары 40 000 баш чаш төлдү ап, көдээ ажил-агый бүдүрүлгө кооперативтери 12 372 баш чаш төлүн алган. Көдээ ажил-агый бүдүрүлгөлери 2 389 башты алган.

Эң хөй чаа төрүттүнген мал бажын онча камгалап алырынга Тес-Хем кожуун тергилдеп турар – 19 605 баш, оларның соонда сүт-хөлчүлөр – 19 500 баш. Барыын-хемчик кожуун 17 153 баш, Өвүр – 13 931 база Чөөн-Хемчик кожуунда – 12 465 баш.

2016-2019 чылдарда «Аныяк өг-бүлөгө кыштаг» телевиделдиң киржикчилери 9 274 баш анай-хураганны: 2016 чылдың киржикчилери – 1078 баш, 2017 чылдың – 1 559 башты, 2018 чылдың – 4 276 баш чаш төлдү алган.

Мал оолдаашкынының талазы-биле элзэн хөй көргүзүлгөлери Барыын-Хемчик кожуунуң мал-чыннары алган – 2 693 баш, Таңды кожуунда 1 574 баш, Тес-Хем кожуун – 1 277, Сүт-Хөл кожуунда – 1200 баш.

Бода мал оолдаашкынының талазы-биле бо хуннерде ниитизи-биле 6 567 баш бызааны алган. Дараазында кожууннарда эң хөй бызаалар төрүттүнген: Барыын-Хемчик – 1 426 баш, Улуг-Хем – 743 баш, Чөөн-Хемчик

кожуунда 689 баш база Би-Хем кожуунда – 626 баш.

Бо чылдың март 20-ниң байдалы-биле алырга, республикада ниити мал чөмүнүн белеткелениң артынчызы 54 170 тонн суген аркан болуп турар. Саваң – 333 тонна, сенаж – 470 т., мал чиир тараа – 601 т, мал чылгаар дус – 374 т. Республиканың чурттагы чонунга садар курлар дараазында кожууннарда бар: Өвүр, Би-Хем, Улуг-Хем, Сүт-Хөл, Чаа-Хөл болгаш Таңды.

Мал оолдаашкынының үезинде малчыннарга немелде дуза кылдыр чонну ажилче хаара тудар төптөрдөн сакман ажилдарга 339 кижиге, 13 кижиге бюджет организациялардан, 152 студентилер дузалашкан. База ол ышкаш

фермерлерниң боттарының төрөлдери база үнелеттинмес дузаны кадып турарлар.

Республикада ниитизи-биле 3134 кышкы турлаглар бар. Оларның аразында чедери берге черлерде 710 кыштаг бар. 2770 кыштагларның оруктарын аштап-арыгалаан. Арткан 364 малчыннар турлагларында хар кылын болганы-биле, оларже иви азы айттар-биле, аар техника, бураннар дузазы-биле аргыжып чедип турар.

Муниципал тургузуглар чыгыралары малчын турлагларже оруктарын аштап-арыгалаары-биле 77 техниканы хаара туткан. Ол ышкаш малчын аалдарже оруктар аштаарында 16 тонн кывар-чаар материалдар садып алырынга 768,0 муң рубльди тускайлаан.

Тыва Чазактың парлалга албаны.

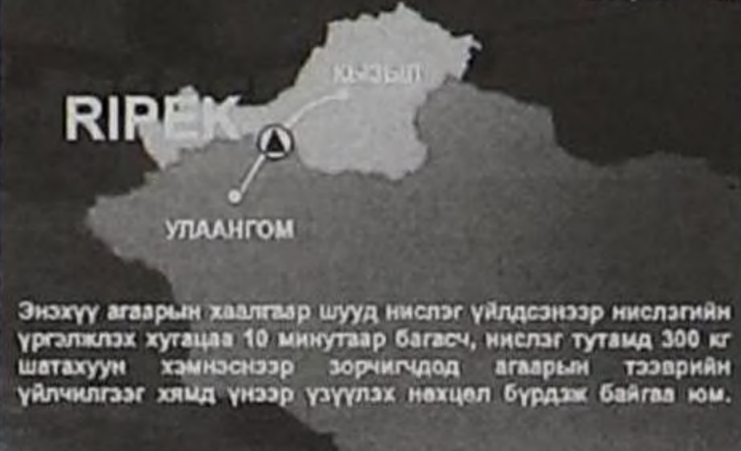
ТЫВА, МООЛ АРАЗЫНГА САМОЛЕТ ЧАЙДАН БЭЭР УЖАР

ШИНЭ АГААРЫН ХААЛГА НЭЭЛЭЭ

Монгол Улсын Увс аймгийн «Дэглий цагаан» нисэх буудал болон ОХУ-ын Бүгд Найрамдах Тыва Улсын нийслэл Кызыл хотын «Кызыл» олон улсын нисэх буудалыг R378 дугаар бүхий агаарын замаар холбосон RIPEK агаарын хаалгыг 2020 оны 03 дугаар сарын 26-ны өдөрөөс шинээр нээлээ.

ИНЕГ-ын Иргэний нисэхийн үндэсний төв

Хүннү Эйр ХХК энэ чиглэлд шууд нислэг үйлдэхээр агаарын тээвэрлэгчийн томилгоог авсан байна.

Энэхүү агаарын хаалгаар шууд нислэг үйлдэхээр нислэгийн үргэлжлэх хугацаа 10 минутаар багасч, нислэг тутамд 300 кг шатахуун хэмнэснээр зорчигчдад агаарын тээврийн үйлчилгээг хямд үнээр үзүүлэх нөхцөл бүрдэж байгаа юм.

Моолдун «Хунну-Эйр» («Hunnu Air») хуу авиакомпаниязы «Улаангом – Кызыл – Улаангом» аразынга авиарейсти ажыткан. Чаа маршрут Моолдун болгаш Россияның хамаатыларынга ийи регион аразынга моондак чок аргыжар арганы тургузуп турар.

«Цагаан Дэглий» аэропорду Увс аймакта Улаангом хоорайның административтиг төвүндө Россияның кызыгаарындан 120 км мурнуу талазында турар. Хоорайда Тыва Республиканың Россияжи төлээ чери, а Кызыл хоорайның төвүндө Увс аймактың Элчин чери турар.

Чонга дыңнадыры болза, «Кызыл» аэропорду амгы үеде даштыкы чурттар-биле аразында ужар рейстерни хүлээп ап шыдавас. Каайлы чериниң негел-дизин езугаар делегей чергелиг рейстерни хынаары-биле тускай херексел садары негеттинип турар. Даштыкы чурттардан келген пассажирлерни болгаш оларның чүгүн хынаар 150 млн рубль өртөктөг херекселди садар. Ооң соонда самолеттар ужуп эгелээр. «Хунну-Эйр» – 2011 чылдан эгелеп Россия болгаш КНР-де (Кыдат Арат республика) база национал девискээриниң иштинде пассажирлер аргыжылгазын күүседип турар моол авиасөөртүкчү.

Бистиң корр.

КОЖАЛАРЫВЫС МООЛДА «COVID-19»

Ольга ВОРОНА

Бо хүнде Моолдун Кадык камгалал яамызының дыңнадып турары-биле, коронавирустан 12 кижиге аарып турар, оларның кадыының байдалы ортумак деңгелде. «COVID-19»-тан аарып турган ийи хамааты сегий берген. Оларны март 30-ниң хүнүндө эмнелгеден үндүр бижипкен. Ук хамаатылар ам 14 хонуктуң дургузунда аңгылань, карантинни сагыыр ужурлуг. Халдавырлыг аарыгны өске чурттардан Моолче кээп турар хамаатылар эккелген. Оларның санында мурнуу Кореядан Моолче ужуп чедип келген ийи хамааты кирип турар. «COVID-19» халдавырлыг аарыгдан кожавыс Моол күрүнеде чок болган кижилер чок. Чуртта ниити байдал чогуур деңгелде.

Амгы үеде күрүнениң халдавырлыг аарыгларга удур төвүндө коронавирус аарыгынга каразытырып турар эмчиниң хайгааралында анализтиг шинчилелдерни манап турар 218 кижиге бар. Ол дээрже, колдуунда Япония, Корея, Россия, Германия, Кыдаттан ужуп чедип келген Моолдун хамаатылары-дыр. Тускайлаан эмчиде аарыг азы аарыгга каразытырып турар кижилер-биле

харылзажып, карантинде кирген улустуң саны 2310.

Сагындырып каалы, коронавирус аарыгны Моолга бир дугаары март 10-нуң хүнүндө илереттинген. Халдавырлыг аарыгны Францияның хамаатызы чуртче кириген. Амгы үеде Францияның хамаатызы Улан-Батор хоорайда тускайлаан эмнелгедө, ооң кадыының байдалы экижип турар.

Бо хүннерде өске чурттарда ажилдап, өөренип турар Моолдун хамаатылары Улан-Батор хоорайже хөйү-биле чанып кээп турарлар. Чурттуң коронавируса удур тургустунган тускай комиссияның шиитпири-биле Моолче чанып келген соонда, ук хамаатылардан шинчилелдерни ап, оларны 14 эвес, а 21 хонуктуң дургузунда хайгааралга ап, хыналданы чорудар. Ам дараазында апрель 2-4 хүннеринде Сеул болгаш Токиодан Моолдун хамаатылары тускай рейс-биле чуртунче ужуп кээрлер. Оларга дарый, эмчи шинчилгезин эртерери көрдүнгөн.

Моолдун найысылалы Улан-Баторнуң Чагыргазының шиитпири-биле, өөредилге, массалыг хемчеглер, аян-чорукчуларның чыыжы, хүрээ-хииттерниң ажилы, спортчу маргылдаалар дээш оон-даа өске хемчеглерни апрель 30-ниң хүнүнге чедир соксаткан. Чөмненир черлер болгаш арага-дары аймаа садыгларының ажилдаар шак-

тарын 07 шактан 22 шакка чедир кызырган. Ооң мурнунда ук черлерниң ажилын түр када соксаткан. Рестораннар, кафелер база ажилдавайн турар. Хоорай иштинде аай-дедир аргыжылга чорудуп турар автобустарның саны кызырылган. Пассажирлер саны бир хүнде 400 муңдан 250-300 муңга чедир эвээжээн деп болур. Чурттагы чон колдуунда чазак-чагырганың сүмезин хажытпазы-биле бажыңнарында олурар. Даштыгаар үнүп, хүн бүрү ажилдап турар хамаатылар маскарлары кедип, негелделерни бүрүнү-биле сагып күүседип турар деп болур. Найысылал Улан-Батор хоорайда кудумчуларны, хөй кижиге чыылган черлерни, автобустарны хүн бүрүдө арыглап, аштаар ажилдар уламчылап турар. Ол ышкаш Улан-Батор хоорайда 382 чурттаар чери чок хамаатыларны (бомжтарны) илередип, оларның аразындан 144 кижини бажыңнарынче дедир эгидип, арткан хамаатыларны хоргаадал черинде чурттадып каан.

Ниитизи-биле Моол күрүнеде «COVID-19» халдавырлыг аарыгның талазы-биле байдал чогуур деңгелде. Кадык камгалал яамызы база күрүнениң халдавырлыг аарыгларга удур төвү чурттагы чонга коронавирус аарыгының талазы-биле чуртта болгаш делегейде болуп турар медээни хүн бүрүдө дамчыдып турар. Амгы үеде Улан-Батор хоорайда садыг-саарылга төлтери ажилдап кирипкен, Моолдун

төп рыногу «Нарнтуул» база бо хүннерде ажык. Моолдун иштинде хоорайлар болгаш суурлар аразында аргыжылга чоруп эгелей берген, оруктарны ажыткан. Кыдат биле Моолдун кызыгаарында чүгле чүк чүдүрер автомашиналар аргыжып турар, хууда хамаатыларны кызыгаардан ам-даа эрттирбейн турар.

Моол күрүнеде РФ-тиң Элчин чериниң дамчыдып турары-биле, коронавирууска удур тургустунган тускай күрүне комиссиязының үндүргөн шиитпиригн езугаар, апрель 30-ге чедир өске чурттардан самолёт болгаш поезд шимчээшкини түр када соксаткан. Оон аңгыда, Моолдун девискээринче даштыкы хамаатыларны (ооң иштинде РФ-тиң хамаатыларын) автомашиназы-биле кызыгаар эртерин хораан. Моолдун болгаш РФ-тиң кызыгаарын апрель 30-ниң хүнүнге чедир түр када хаган. Кызыгаар тава-рыштыр чүгле чуртунче дедир чанар дээш чөпшээрелди алган Моолдун хамаатылары болгаш тускай чөпшээрелди чүк автомашиналары эртип болур. Өске талазында РФ-тиң Моолда турар хамаатылары кандыг-бир чугула чылдагаан-биле кызыгаар эртип, Россияже дедир чанар дээн байдалда тускай чөпшээрелди РФ-тиң Улан-Батор хоорайда Элчин черинден ап болур.

Медээни Моолдун («Medee.mn») сайтызындан очулдурган, база Моолда РФ-тиң Элчин чериниң медээзин кириген.

САНИНСТРУКТОР ТЫВА КЫСТАР

1943 чылдың сентябрь 1-де Тыва эки турачы аъттыг шериг эскадронун фронттуге үдээн. Муром биле Ковров хоорайларга шериг өөредилгезин эрттирген соонда, 6 дугаар кавалерия корпусунун 81-ги гвардейжи дивизиясының 31 дугаар кавалерия полугунун составына 4-кү аъттыг шериг эскадронун үндезилеп тургускан, олче селемелиг 4 взвод, пулеметчуларның болгаш танкыга удур боо-биле чепселгенгэн дайынчыларның бир-бир взводтары катчып кирген. Ооң-биле чергелештир, 10 кижиден тургустунган санинструкторлар салбырын тургускан. Патриотчу, эрес-дидим кыстар эр кижилерден дудак чок, аткылажышкын, частышкыннар адаа-биле боттарының күжүн харамнанмай, чүс-чүс солдаттарның амы-тынын камгалаан.

Эрес-дидим кыстарның командири лейтенант Хүргүлек Тюлюш, а ооң дузалакчызы сержант Севил Ооржак турган.

Тыва эки турачылар дугайында документ барымдааларны РФ-тиң Камгалал яамызының Төп архивинде кадагалаан. Эки турачы эскадронун тулчуушкуннарының дугайында хей эвес сөстөр болгаш домктар оларның маадырлыг чоруунун дугайында херечилеп турар. «Дайзынның дүшкүрлүг аткылажышкынының адаанга тургаш, санитаркалар балыгланган солдаттарга баштайгы эмчи дузасын чедирип, тулчуушкун шөлүндөн оларны үндүр сөөртүп турган. Санитарка Сна (Сынаа – авторнун эдилгези) боду балыглаткан хирезинде, санкезекче баарындан ойталааш, бодунун хүлээлгелерин улаштыр күүседип турган. Санитарка Амаа

бодунун ланчызындан 3 немецти чиге боолап, чок кылган» — деп «Ровно дээш тулчуушкун» деп сөзүлгелде бижээн.

1924 чылда төртүтүнген гвардияның кызыл шеригжи Чүлдүм уруу Байлак Ооржактың шаңнал бижинде: «Ровноң демир-орук станциязын хостаарынга дорт-киржилгези дээш, «Ада-чурттуң дайыны» орденниң 1-ги чергези-биле шаңнаар. Тулчуушкунун дүшкүрлүг үезинде боду бурунгаарлап, дайынчыларны база бурунгаар соруу кирип, хей-аъдын көдүрүп, тулчуушкун шөлүнге аар балыгланган дайынчыларга эмчи дузасын чедирип турган. Бодунун эскадронунун аар балыглаткан 6 дайынчыларын күштүг миномет, артиллерия адышкыннарының адаандан үндүрүп эккелген».

Ровно дээш тулчуушкунга эрес-маадырлыг кирип турган Терек-оол уруу Пичен Ховалыг-

ның шаңнал бижинде: «Часпас ады-биле 7 немецти өлүр аткан. Бодунун дайынчы кезээ-биле халдаашкыннарга тура дүшпейн кирип, дайын-биле сегиржи алышкыннарга бодун хайыра-лавайн, адып-боолап, боозу-биле соккулап, чаңгыс-даа базым аткаарлавайн, эш-өөрүн чайгылыш чок дидим тулчуушкунче соруу кирип» деп бижээн.

Сынаа Кыргыстың шаңнал бижинде ооң маадырлыг чоруунун дугайында мынчаар бижээн: «Дайзынның ийи дакпыр удур халдаашкыннарының болгаш күштүг миномет адышкыннарының үезинде чаңгыс-даа базым аткаарлавайн, эрес-дидим чоруун көргүскен. Ровнону хостаарының дугайында командьалдың болгаш тыва чоннун даалгазын күүседир-биле, өлүм болгаш дайзынны көөр хөөн чок сеткили-биле халдаашкыннарга тура дүшпейн чоруп турган. Сынаа бо тулчуушкунга 5 офицер болгаш солдатты чок кылып, Ровно хоорайның демир-орук станциязын хостаарынга киришкен.

Модуруку уруу Амаа Монгуштуң шаңнал бижинде: «30.01.44. – 10.02.44 чылдарда тулчуушкуннар үезинде дайынчыларның амы-тынын алыры-биле сагыш човангырын көргүскен. Атылажышкыннар үезинде балыгланган дайынчыларга болгаш офицерлерге баштайгы дузаны чедирип, тулчуушкун шөлүндөн 35 кижини ок-чепсээ-биле кады үндүр сөөрткен».

Мындыг характеристиканы

31-ги полктун командири Попов берген. Олар «Ада-чурт дайыны» орденниң 1-ги чергезинге төлөптиг деп, 8-ки кавдивизияның командири Павлов бадыткаан.

«Эрес-дидим чорук дээш» медаль-биле Палчир-оол уруу Норжун Кыргыс, Мадай уруу Багбужап Монгуш болгаш Топуй уруу Часкал Сарыглар шаңнаткан.

1944 чылдың чайынында эрес-дидим кыстар тилекчилер болуп, Тывазыңче чанып келгенер. Олар совет шериглер-биле украин черни немец-фашист эжелекчилерден хостап, Тиелгениң хүнүн чоокшуладырынга үлүг-хууун киригенер.

Оларның хей кезии ТАР-ның бедик шаңналдарына төлөптиг болганнар.

1944 чылдың июнь 23-те ТАР-ның Биче Хурал Президиумунун чарлыын езугаар Республика орден-биле Бичен Ховалыг, Дарья Куулар, Севил Ооржак, Сынаа Кыргыс, ТАР-ның Күш-ажыл орден-биле Амаа Монгуш, Багбужап Монгуш, Байлак Ооржак, Норжун Кыргыс, Часкал Сарыглар, «Дайынчы шыларал дээш» медалы-биле Поля Оон шаңнаткан.

ТР-ниң Национал музейинде тыва эки турачылар дугайында архив материалдарын делгеп көргүскен «Тыва – ниити тилелге» (Тува – все для общей победы) залдың дерилгези доозулган. Ол материалдарны эки турачыларның төрелдери болгаш салгалдары аңгы-аңгы үелерде музейге дужааган. Вера Байлактың шаңналдары-биле оларны шыңзыткан докумен-

тилери база бар, ол дээш ооң ажы-төлүңге улуу-биле өөрүп четтирдис. Севил Ооржак – Надежда Матпаевна Давааның шаңналдары болгаш докумен-тилери база бар. Намзырай уруу Дарья Кууларның «Совет Украинаны фашист эжелекчилерден хостаанындан бээр 20 чылы» медалы болгаш Кызыл шериги дептери, 1975 чылда тыва чурукчу Сергей Ланзының чурааны Галина Тонмитовна Довааторнун портредин чурукчунун уруу музейге дужааган. Арткан эрес-дидим санинструктор кыстарның эдилеп чорааны турскаалдыг эттери чок. Музейге бо дыка улуг четлес чүүл болур. Ол ышкаш чамдык эки турачыларның чоок кижилери оларның шаңналдарын өг-бүлениң хүндүткелдиг эди (семейная реликвия) кылдыр шыгжап чоруурун бодаарлар. Ол дээрже оларның эргези, ыңдыг-даа болза, документиленни хоолгалааш, музейге кадагалаары-биле эккеп дужаары күзенчи.

ТР-ниң Национал музейиниң төөгү килдизиниң ажилдакчылары республиканың чурттакчыларын, эки турачыларның салгалдарын Ада-чурттуң Улуг дайынының маадырларының дугайында экспонаттарны чырынга дузалажырын улуу-биле дилеп турар. Чаңгыс чер-чуртуугларывыстың маадырлыг чоруун непередери – бистиң ниити хүлээлгевис-тир.

Анна ДЫРТЫК-ООЛ,
төөгү эртемнериниң
кандидады.

КАЙГАЛ ТАРААЧЫНЫҢ МААДЫРЛЫГ ЧОРУУ

Бо өгбевистиң дугайында таптыг билиптер улус-даа чок, Тывага ады-сураа-даа билдинмейн турган. Ооң дугайында ном-дептерде, төөгүнүн арыннарындан болгаш чамдык улустарның (дөргүл-төрелдериниң) чугаазындан билип алгаш, тыва чоннун ылап-ла төлөптиг, маадырлыг оглу деп билгеш, бижип олур мен.

Хамааты дайынның база даштыкы интервенция чылдарында Колчактың шериги, кыдат болгаш моол күштер Тываның чер-девискээрин эжелеп, аңаа боттарының эрге-чагыргазын доктаадыр дээш, ок-боолуг, өлүм-чидимниг сегиржи алышкыннар бооп турда, тыва чон бо болуушкуннарга хамаарылгазын илередип, кыдыыңа тоомча чок орбааннар. Ындыгларга ары Оюн-нарындан Тараачы хамаарып турар. 1756 чылдан 1912 чылга чедир манчы-кыдат эжелекчилер Тываны күш-биле чагырып алгаш, бодунун тергиделиниң сорулгаларына дүүштүр, эргелеп-башкарылга системазын тургускан. Ол үеде манчы-кыдаттар делегейниң мурнуу талазын эжелеп ап, эң күштүг күрүне турган. Ындыг турбуже, тыва чоннун саны олардан оранчок эвээш-даа болза, коргуш чок, эрес-дидим араттар оларга удур 1911 чылдың декабрь эгезинде оюннар кожуунун араттарының эгелээшкени-биле тура халышканнар. Хемчик кожуунга турган манчы-кыдаттарны чок кылыры-биле, оюн кожуунун араттарын Тараачы баштап алгаш, ол кожуунун араттарынга

дузалажып, манчыларның тывалардан хунаап алган мал-маганын дедир хунаап алгаш, араттарга үлөп бергеш, оларны кожуундан сывыртааннар. Ооң дугайында Данил Баткарович Данзын-оолдун сактышкынын киридим.

Кайгал Тараачының ук төөгүзү — ары Оюн сумузуңа, амгы Танды кожуунун Суг-Бажы суурнун Элегес, Межегей деп черлерге чурттап чораан Оюн Кадарчы-оол деп араттың оглу. Авазы Дартапай деп яды кижиге дээр чүве. Канчап кайгал апарганын Тараачы боду чугаалап олурганын дыңнаан мен. Бистиң ачавыс Тараачы-биле биче төрөл, ыңчангаш Тараачыны хей удаа көргөн болгаш ооң чамдык чугааларын дыңнап чораан мен. 1912 чылда бистиң аалывыс Межегейге чурттап турда, араттар кыдат садыгжыларны үптөп, сывырып чорудуп турган. Ол чылда Тараачы бистиң ачавыска «Уругларың хей, чединмес-тир сен» дээш, кыдат садыгжылардан былаап алган бараанын бергеш, үптөп алганы каш чылгы малдар чагып каан. Тура халышкынга Тараачы манчы-кыдаттарны Тывадан үндүр сывыргаш, 1912 чылда Моолдун Хомду дайынына

киришкеш келген.

Урянхай крайга хаанның езучурумну катап тургузар оралдажышкыннары Тываның чурттакчылары деткивээн. Сибирьниң түр чазаанга удур чепсектиг демисел 1918 чылдың төңчүзүнде Тывага калбарган. Аңаа орустар-даа, тывалар-даа киришкен. 1919 чылдың апрельде барыын Тываны ак орустарга удур хөмө алган тура халышкын эгелээн. Ола чылдың апрель төңчүзүнде Өвүрнүн, Хөндергейниң, Сүт-Хөлдүн, Чадаананың араттарының тарамык бөлүктери Чыргакы чоогунга каттышкаш, 400 кижилиг улуг отрядты тургускан болгаш олар Улуг-Хөндергей, Чыргакыга база Шемиге ак гвардейжилерниң доскуулун чылча шапканнар. Ак гвардейжилерни Даа кожуундан үндүр сывыртаан соонда, тура халышкыннар Бээзи кожуунун девискээринге киргенер. Тараачы база-ла Хемчик кожуунун араттарына дузалажыры-биле оюннар кожуунун араттарын баштап алгаш, ок-бооларлыг ак орустар-биле дайылдашканнар. Барыын-Хемчик кожуунун Кызыл-Мажалыкта ак орустарны тыва араттар-биле кады Тараачы дайылдашкаш, дескен ак орустарны Чадаанага чедир сүрүп бар чыткаш, Шемиге турган ак орустар-биле дайылдашкан. Шемитулчуушкунга тараачын оруска Тараачы өлүмнүг боолаткан.

Араттар Кайгал-Тараачының мага-бодун камныг көдүрүп алгаш, мойналыкты куду бадыканнар. Өлүрткен кижиниң аъды бажын черже бадырып алган чораан. Омскиде Колчакка безин сураа чедип турган, бүгү Танды-Тывазыңа ады алгаан, чары чалгаан Кайгал-Тараачы өлүрткен деп мездээ дыңналган. Кайгал-Тараачы өлүртүп каан соонда, Хемчиктиң араттары тарап эгелээн. Оюн чуртундан келген араттар чангылапкан. Кайгал-Тараачының ак соланнарга өлүртүп каанын Тываның чурт-шинчилел институтунда И.Сафьяновтун сактышкын номундан ушта бижидим. Тараачының Шеми суурга ак казактар-биле боолажып тургаш өлүрткен дугайында Данил Баткарович Данзын-оолдун 1957 чылда областың эртем-шинчилел чериниң ажилдакчызы чугаалаан сактышкыны база бар. Оон өске амга чедир билдинген чүве чок болуп турар.

Тараачының авазы Дартапай кадай карактары көзүлбес апарган чурттап чорааш, өлгөн деп, Оюн Ногаан-оол ашак чугаалаан. Тараачының оолдары Танды кожуунун Сосновкага чурттап, ажилдап чорааннар: Оюн Бүлчүн 1924 чылда Хемчикке Сумунак тура халышкынын базарына иделкейлиг киришкен партизан, ооң кадайы Тиңмей «Маадырие» деп чаагай аттыг, ооң уруу

Оюн Төгерикий Бүлчүновна, 1918 ч. т., 16 чашты божаан, ооң уруу Оюн Ольга Ноокаевна, ооң уруу Оюн Светлана «Маадыр иелер». Бүдүн өг-бүлө «Маадыр иелер» — Тывада ховар дээн болуушкун. Бир оолдары: Оюн Кашлык-Кара, Оюн Кара-оол, Оюн Макар, Оюн Манчык дээш оон-даа өскелер. Олар Танды районнун «Кызыл партизан» колхозунун макталдыг, алдарлыг колхозчулары чорааннар. Кайгал Оюн Тараачы болза, бодунун үезинде — революция мурнууда Тывага эң сурагыл кайгал чораан. Ооң дугайында чугаалар хей: Ф. Кон, И. Сафьянов олар база бижээн. Урянхай крайның комиссары Турчанинов (ону тывалар Калчан-Хымызаар деп адап турганнар) Тараачыны сурагыл дээрбечи деп бижип турган.

Үстүнде чүүлдерге үндезилеп, бистиң өгбевис Оюн Тараачы Кадарчы-оол оглу, шынап-ла, маадырлыг чорукту эрткенин бо барымдаалар бадыткап турар-дыр. Үш дайынга (манчы кыдаттарны Тывадан үндүр сывырып, Хомдуга барып дайылдажып база Тывага хамааты дайынына) кирип каапкан. Езулуп тываларның маадыры, келир үениң салгалдары, төрзүн Тывазы дээш амы-тынын харам чокка берген маадырывыс дээш, ооң дугайында биживес аргам чок болду.

Сергей ОЮН.

Кижиге болгаш хоойлу

Алла
Донгур-оол

2000 чылдарның эгезинден тура, эрге-хоойлу камгалаар органнарның удуртукчуларын томуйлаарының чаа практикасы тургустуна берген. Оон эгелээш, ийи-үш чыл болгаш-ла, Тываже иштики херектер сайыттарын, республиканың прокурорларын, Истелге комитетиниң болгаш ФСБ даргаларын, ол ышкаш Кеземче-яла күүселдезиниң федералдыг албанының удуртукчуларын Россияның өске регионнарындан чорудуп турар. Ийе, кээп турар даргаларның барык шуптузу боттарының кадрларын бээр тыртып турары-даа чугула эвес ышкаш. Ында чүү багай деп-даа болур ыйнаан? Ынчалза-даа бир эвес өске талазындан экидир бодап көөр болза, кем-херек үүлгедиишкени-биле демисежир кылдыр бисче чорудупкан улустарына күрүнө бүзүрвейин турары ол бе? Ону бадыткавайн турар-даа болзумза, кадрлар политиказының шак ыңдыг четпес талаларын – үстүкү удуртукчу составты удаа-дараа солуп-ла турары ажил-херекке ажыктыг болбайн турарын көрүп чоруур дыка хей кижилерниң санал-бодалын илередип тур мен. Чедип келген дарга тыва аттарга, фамилияларга, кожууннарның, суурларның аттарына өөренип чаңчыгып, Тываны шынгаздып ап чурттап четтикпээнде, бодунуң албан-дужаалын оон соондан томуйлаттырган кижиге дужаап, хүлээдир апаар. Кем-херектерниң «тыва» онзагайын сайгарып билип алыры хамаанчок, бистиң өскерлиичел агаар-бойдузуска безин өөренип, чаңчыгып четтикпейн турар. Кадрларны ийи-үш чыл болгаш-ла, солуп турган херээ чүү боор? Мындыг айтырыгны чүгө мен эвес, а республикада кем-херектин көвүдөп, эрге-хоойлу камгалаар органнарның боттарының иштинде безин хоойлуга удур үүлгеттинип турар кем-херектерниң өзүп турары дээш сагыш човап чоруур шупту кижилер салып турар. Ону мынчаар тайылбырлап турар: погоннарында улуг сылдыстарлыг, бедик эрге-дужаалдыг чедип келгилээн даргалар чоок харылзаалар тудуп, хээли дээн ышкаш көгүдүг-күткүүлге алыспазын дээш! Ниитизи-биле чугаалаарга, коррупцияга удур демиселдин масштабтыг хемчээли ыңдыг болуп турар. Күрүнө кымга-даа бүзүрвейин турар деп бодап тургустунуп келир. Ындыг туруштуң уржуктары чедимче чок өске-даа чүүлдерге чедирип турар. 20 чыл дургузунда Тывага «бажын ажыр» даргалар солчуп кээп турганындан ук ведомстволарның ажилдакчылары боттары безин ол удуртукчуларның ат-сывын болгаш фамилияларын ол дораан сактып, адап шыдавайн турар. Республиканың прокуратуразына элээн каш катап маргыштыг байдалдар өөскүп үнүп турганы кымга-даа чажыт эвес болгай. Томуйлаашкын-биле келгилээн даргалар тыва ажилдакчыларны бирде индейлер, бирде хойлар деп-даа турганының дугайында үстүкү органнарже, Москваже, чингине прокуратураже бижи

КОРГУНЧУГ БОЛГАШ ЫЯДЫНЧЫГ ШИИТКЕЛ

турганнар. Хомуданчыг-дыр бе? Чугаажок! Бир эвес моорлап келген дарганың бодалы-биле ажилдакчылар профессиязының негелдезинге дүүшпейн турар-даа болза, ыңдыг ёзу-биле чугааланырының чылдагааны ол эвес болгай. Ындыг эвес-тир бе? Мени улуг индейлер-биле деңнеп турар болза, ында кижиге хомудаар чүве чок деп бодаар мен. Ындыг-даа болза, күрүнениң үндезин нациязының төлээзи болуп турар, республиканың прокурорунуң ол хире чавыс болуп, кандыг-бир деңнелге кылыр эргези чок.

Эрге-хоойлу камгалаар орган-

Томуйлаашкын-биле келгилээн даргалар тыва ажилдакчыларны бирде индейлер, бирде хойлар деп-даа турганының дугайында үстүкү органнарже, Москваже, чингине прокуратураже бижи турганнар.

нарның кадрлар политиказының хажыдышкыннарының бирээзи бо-дур. Оон бир өске талазын база көрүп болур. Өске талазы болза, шак бо байдалды эрге-хоойлу камгалаар органнарның тыва ажилдакчылары боттарының сонургалдарына ажыглап турары-биле холбашкан. Олар канчаар боданып турары? Бо моорлап келгилээн даргалар бистиң тываларның оптуг-кажар аргаларывысты демей-ле сайгарып шыдавак болгаш, хамык чүвениң уjur-утказынче сиңигип кирбестир ийин деп бодаар. Ак сеткилдиг эвес ажилдакчыларывыс болза бедик дужаалче депшип алыр азы генерал ат алыр дээш, Тывага ажилдаарына чөпшээрешкен улустар маңаа чедип кээп турар деп бодап турар. Мындыг узун кирилдени бижээним болза, дараазында чугаа чүнүң дугайында болурун айтып турар.

Даргалары Тываның агаар-бойдузунга болгаш херек кырында амыдыралда болуп турар чүүлдеринге чаңчыгып турар аразында, ажилдакчылар боттарының ажил-херектерин таваар, оожум үүлгедип эгелээр. Эрге-хоойлу камгалаар органнарның ажилдакчыларының шуптузу шынчы эвес болгаш били чавыс дивейн тур мен. Бир эвес 10 ажилдакчының ийизи безин хоойлу ёзугаар ажилдавайн, боттарының уг-шии-биле сайгарлып чоруп турар болза, шуптузунга каразып эгелээр. Ийи-үш ажилдакчы дээш, ниити авторитеди баксырай бээр. Чүгө эрге-хоойлу камгалаар системаның эвес, а ХООЙЛУНУҢ ат-алдары кудулаар.

Истелге 2017 чылдың октябрь айда доосту берген бир кеземче херээниң дугайында шагда-ла бижикисэн мен. Ынчан Өвүр районнуң прокурорунуң хүлээлгезин күүседип турган юстицияның чөвүлекчизи Ш.Б. Ооржак РФ-тин Кеземче дүрүмүнүн 132-ги чүүлүнүн 4-кү кезээниң «б» пунктузунда көрдүнгөн кем-херекти үүлгеткенинге хамаа-

ты О.С. буруудадыр түңнелди бадылаан. Өвүр районнуң суду 2018 чылдың январь 25-те оон хосталгазын 12 чылга казып, шынчыг чурумнуң колонияга яла эрттирер кылдыр шиидип каан. Буруудаттырып турар кижиниң фамилиязын долузу-биле амдыгаа дээр бижиш шыдавак мен, чүгө дизе чартык чыл болганда, чаа байдалдары тыптып келген. Шииттирген кижиниң болчукчулары болза, немелде истелгени кылган соонда, аңаа хамаарыштыр херекти хаап кааптар чадавак деп санап турар. Шииттирген кижиниң авазы 2018 чылда меңээ чедип

жен кижиге үргүлчү ашаа-биле маргыжып, кыржыр турган. Ол херээжен кижиниң угааны турум эвес, бичии чиктигимээр, дыка кылыктыг, хорадаачал дээрзин кожолары чугаалап турган. Ынчалза-даа истекчиге ол медээниң шуут херээ чок болган, истекчи ону ылавылап хынаваан, эмнелгеге барып чедип, айтырбаан. База бир алгыш-кырыш соонда, кадайы бодунуң ашаан кезедир деп шиитпирлээш, полицияга билдиришкени бижиш каан. Ашаа оон огулун ошжап-чыттаарын каш катап оралдажып турган, чаактарындан ызырып турган, көдүрүп куспактап алгаш, кады удуп чыдып алыр турган. Огул бадыланчып албаан турда төрүттүнгөн боорга, херээжен кижиге бодунуң ашаан педофилияга дидими-биле буруудадып турган. Истекчи Дондуп биле прокурор Ооржакка бир кижини демир херим артынче 12 чылга чорудуптарының быжыг бадыткалы – аажы-чаңы дески эвес херээжен кижиниң болгаш чугаа-домаа анаа бичии уругларны ышкаш эвес, өзүлдөзи саадай берген чаш кижиниң өчүктери болган. Районнуң судьязы-даа, Дээди судтуң судьязы-даа кеземче херээниң материалдарын хынамчалыг номчуваан, бичии оол биле буруудаттырган кижиге хамаарыштыр эрттирип турган психолог-психиатрлыг экспертиза барын билбээн-даа боору чадавак. Бир эвес билир турган болза, номчуп тургаш, экспертизаны профессионал эвес психиатрлар болгаш психологтар анаа-ла бакка-сокка кылып каан, экспертизаны шупту хоойлуларны болгаш

Шуут бадыткамтынмас херекти чугааланып билбес үш харлыг чаш кижиниң сөстөрүндө болгаш истекчинин хоп нүгүлүндө көдүргөн.

каттынмас херекти чугааланып билбес үш харлыг чаш кижиниң сөстөрүндө болгаш истекчинин хоп нүгүлүндө көдүргөн. Билбес мен, күштээшкени талазы-биле аргалыг болза хей кеземче херектери оттурар деп доктаадып каан бир чүүл бар турган бе? Истекчилер, прокурорлар болгаш судьялар ыңдыг херектерни истээни дээш шаңналдар азы ээлчегден дашкаар эрге-дужаал алыр турган чадавак? Бистерге, тываларга, эр-херээжен кылдыр дээп болбазына удур ыңдыг кем-херектер чаңчылчываан. Барып-барып, бичии уругларга удур! Ындыг кем-херектер тургулаар болбайн канчаар, ынчалза-даа күштээшкени талазы-биле хей херектер оттурар дээш, бистиң шылгараан истекчилеривис бот-боттары-биле анаа чаржып турары ол чоор бе дээн бодап тургустунуп келир. Ындыг эвес дээрзинге бүзүрээр мен! Шынын чугаалап турарымны бо херек бадыткап турар.

Өвүрнүн бир бичии суурунда чурттап чоруур угаан-сарыылы анаа эвес ышкаш көстүр херээ-

дүрүмнерни хажыдып тургаш, эрттирген деп билип кааптар турган. Ам ол экспертизаларны номчааш, корга бээр чордум. Таанда-ла, бисте, Тывада ыңдыг специалистер шынап-ла бар чүве бе?! Хүннээчел кижиниң оон үш харлыг уруунуң өчүктөрүн, шуут билиг-мергежил чок кылдыган экспертизага даянып алгаш, бир кижини 12 чылга шиидип каан ышкаш! Ындыг коргунчуг болгаш ыңдыгчыгы статья-биле шииттирген кижиге оон соонда кандыг чуртталга турарын, сагыштап бодап шыдаар силер бе?

Адвокат Саяна Санчи Красноярск хоорайда «Сибирьнин» эксперттиг эрге-хоойлу төвүнүн арга-дуржулгалыг специалистери тываның экспертизаны өөренип, шинчилеп көргөш, боттарының түңнелин бээр кылдыр чедип ап шыдапкан. Оларның бирээзи — Владимир Иванович Чикун, медицина эртемнеринин доктору, суд-медицинаның дээди квалификация категориялыг эксперт эмчизи, профессор, Красноярскинин медицина университетинин суд

медицина кафедрасының эргелекчизи, Россияның естествознание эртемнеринин академиязының член-корреспондентизи, специалист деп сертификаттыг, 34 чыл стажтыг. А өскези — Марина Анатольевна Лисняк, медицина эртемнеринин кандидаты, 26 чыл стажтыг, сертификаттыг психиатр эмчи. Оларның берген түңнелинде мынча деп бижээ: «Тыва эксперттеринин «...педофилия дугайында чүүлү бөдүүн психологияның туружундан көөргө безин, шүгүмчүлөдү эртип шыдавак». «Эксперттеринин педофилияга сундулуун айтыр демдектерни бодунуң сексуалдыг фантазиязы-биле харылзаштырып турары частыргылыг болур».

Истекчилер, прокурорлар болгаш судьялар сексуалдыг паталогия талазы-биле специалистер эвес болгай. Ынчалза-даа юриспруденция, Хоойлулар талазы-биле олар специалистер-дир. Бир эвес истекчи психиатрия талазы-биле бедик мергежилдиг профессионал кижиге кандыг-бир чылдагаан-биле ужуражып четпээ-даа болза, прокурор ону айтып демдегеп, долу истелгени чорудары-биле, ёзулук эксперттерге барып чедерин негээр ужулуг турган. Ынчалза-даа прокурор ону кылбаан-дыр. Чүү дээш? Аңаа ол чүүл солун эвес болган бе? Азы чайы чок болганы ол бе? Азы истекчи оон дилег кылганы ол бе? Судьялар олче чүгө кичээнге салбааны ол? Оларга база чалгааранчыг болганы ол бе? Азы чайы чок болган бе?

Бис, үндүрүг төлекчилери, чүс-чүс рубльдар-биле санаттынып турар дыка улуг шалыңны чүү дээш оларга төлөп турар бис? Боттарының ажылын чудукаралап кылып, буруу чок кижилерни шиидип турзун дээш бе? Истекчилерниң, прокурорларның болгаш судьяларның, ол ышкаш эмчилерниң болгаш психологтарның ак сеткилдиг эвес ажылы «чигинчиг болгаш херектин ёзулук шын байдалын көргүспейн турар». Истелге үезинде улуг кижилерниң ыйыдышкыны-биле үш харлыг бичии уруг бодунуң авазының соондан катаптап чугаалаан-дыр. Соңгу адазы ону ошжап турган...

Бо чугаадан истекчи буруудадыр түңнелге: «2016 чылдың май айның бир хүнүнде хүндүскү үеде, оон тодаргай үе-шагын илередири болдунмаан, кажан О.С. чаш назы-харлыг Х.К.-биле кады турганда, О.С.-ге сексуалдыг хөлээшкени тыптып келген» деп бижири арганы берген. Шииттирген О.С. болчукчузу ам-на бо херекти профессионалдыг болгаш эки билиг-биле истеп көөр дээрзинге идегеп турар. Оон чүү болганын номчукчуларга таныштырар мен.

Рада ДЕМЧИК
очулдурган.

Төөгү болгаш үе

1932 чылдың июнь 2-де Сүт-Хөлдүн Ийи-Дыт деп черде алаакта кыштагга, Кара-Суг кыдыынга төрүттүнгөн мен. Ачам ядыы Хүргүлек деп ашак. Ооң адазы Чамбал. Авам — Сарыглар уктуг Таваакай. Ишкинге чурттап чораан Дондук деп кижиниң уруу. Ачам Устүү-Ишкин Ондары.

Угустуа улуг мөге-даа чок. Ачам суму мөгеги чораан: оваа, буга дагаан черлерге хүрежир. Ачамның ачазы караа согур Чамбалды хүрежип чораан дээр, боду улуг, шыырак. Ооң төөгүзүн билбес мен. Ачамның иезин Хам-Кадай дээр. Мен оолдарның бичиизи мен.

Тараа тарып тура, Комбуй-оол-биле хүрештим. Он ийи катап октаттым. Ыглап, демги кижини соккулап турдум. Эртеинде ол: «Хүрежилем, Сүүр» — дидир. Комбуй-оолду октап кааптым. Херек кырында ужуп берип турган кижини болган-дыр. Оон эгелеп, хей-аът кире бердим. Август айда өггө олурар кижини чок, шупту — сизгенде. Ондар Кошкар-оолдун акызы Ондар Кодур-оол ол үеде шүглүр турган. Бир катап чем соонда, ону октап турар апарган мен. Бора-Тайга чурттуг Ховалыг Хырын-биле хүрешкеш, ону база октаан мен. Хүрежилемниң эгези ол. Кезек оолдар бажың артынга тоннарлыг хүрежир бис. Манчүрек школазы 1952 чылда дүшкен. Мени Хөр-Тайгаже бадырыпкан. 50 хире кижини чадаг-терге садып алган бис. Шупту Суг-Аксында маргылдааларже чоруптар бис, аңаа черниң узунун, бедин халыыр, чаржыр, волейбол маргылдаа-зынга киржир. Тыва хүрешке 64-ке бир дугаар хүрештим. Ынчан хүрежир Күжүгеттер бар турган. Кады төрзөн алышкылар: Көк-Карак, Быйыргын, Сеглеңмей, Сарыг-оол, Чаш-Уруг, Араптан, Борбак-оол. Райпога ревизор-бухгалтерлеп турган Быйыргынга таварыштым. Дораан октаттым. Үр болбаанда база 64-ке хүрешкеш, эжен сүлде бо, база-ла Быйыргынга таварышкеш, октаттым. Оон бир хүрешке, май 1-де, 4-ке артым. Ондар Кодур-оолга таварышкеш, октаткеш, хөйлең-биле шаңнаттым. Улуг хүрешке киргеним эгези ол.

Өөм ишти Деспи Санаевна-биле 1951 чылда Манчүрекке өглендим. Ынчан куда эрттирери хоруглуг турган. 10 хире кижини бир хой өзөп алгаш, шайлаан чүве. Улуг уруум Света 1952 чылда төрүттүндү, Саша 1954 чылда, а эң бичиизи Алекмаа 1956 чылда. 1956 чылда угаан кирип, өөренир болза эки-дир дээш, Кызылга келдим. Кызылга совпартшколага өөренип турумда, шыдыраа, волейбол спорту бар чораан. Хүрешкеш, шүглүп турдум. Шаңналга стол, хол шактары бээр чүве. Акызы, дуңмазы хүрешке таваржырга, ужуп бериптер чүве. Ол үеде «фестиваль» деп сөс тывылган. 1957 чылда көдээ черлерден мөгелер келген. Сарыглар Семис-оол, Сарыглар Сергештек, Доңгак Комбу оларның-биле таныштым. Ынчан эки хүрежип эгелээш, угаан база кирип келген мен. Хүреш чүгүле күштен эвес, угаандан база кончуг хамааржыр чүве. Угаан биле күш каттай, дески турар ужурулуг. «Кандыг арга ажыглаарыл, канчаптарыл?!» деп доктаамал бодадыг турар сен.

Мен хүрежип турумда, моол мөгелер чүгүле 1966 чылда келгеннер. Ынчан «Спартакиада

народов Сибири и Дальнего Востока» деп чүве турган. Ак-Туруга школа директорлап тургаш, будум хирээге алзыпкан мен. Ынчан аскак хүрешкеш, 74-ке моол арга октаттым. 64-ке Биче-оол Монгуш-оол Сухэ деп моолду октадым. 1976 чылда Моолга 30 кижини бардывыс. 64 мөге салган. Оон соонда моолдар кээп хүрежип эгелей берген. Эгезинде моолдар бисти октап турдулар. Бис оларның-биле хүрешкеш, хүрежир ужурун билбейн турган бис. Олардан коргар турганывыс база чадавас. Олар адаккы баг-биле кончуг хүрежир. Ынчан бистиң назынывыс улуг, 35-45 харлыг бис. А моолдар ышкаш аңгы тренерлиг, доктаамал тренировкалыг турган эвес бис. Психологтук белеткеливис шуут чок.

Моолга Улан-Баторнун төп стадионунга бардывыс. Оларда жеребьевка чок. Улуг саазынарда мөгелерни бижип каан турар. «Ол аймактан мөгени үндүрүңер!» дээр. 8 мөге артканда, Авырга мөге бир мөгени амалап аар. Эң ыраажы, чечен-мерген кижини 5-6 минута иштинде ону алгап-ырлап кээр. Оон төрүттүнгөн черин, каяа, каш-чеже шүүлгенин алгаар. Мөгелер тускай олурар черлиг. Ында радио бар, ону дыңнааш, шөлчө үнүп кээр. Мөгелерни аймак «Начыны», «Чааны», «Арзылаңы» дээр. «Арзылаң» атты катап тургускаш, Семис-оол Сарыгларга, Маадыр Монгушка, Владимир Монгушка берзе чүл? Аяс эвес болза, өске мөгелер шүглүп болур. «Улуг-Хемниң Начыны» деп атты 3-4-ке арткан мөгелерге берзе.

Шүглүр дээн бодадыг кижини 8-ке келирге, өзү карарып орат. Бардамнаар болза хей.

Бистиң хүреживисте четпес чүүлдер бар болдур ийин. Федерация даргазында 64-түң чирин дуглаваан-даа кижини олуруп турар. Чадаананың Владимир Монгуш ышкаш эрлер салыр болза эки. Тыва хүрешти хостуг хүреш улузу удуртуп турар. Олар тыва

Моолга Улан-Баторнун төп стадионунга бардывыс. Оларда жеребьевка чок. Улуг саазынарда мөгелерни бижип каан турар. «Ол аймактан мөгени үндүрүңер!» дээр. 8 мөге артканда, Амырга мөге бир мөгени амалап аар.

хүрешти хүрежип чорааннар бе, билер бе, ону көөр болза эки.

Мөге салыкчыларын өөредир ужурулуг. Шаанда болза, артистер Максим Мунзук, Николай Өлзей-оол, Виктор Көк-оол мөге салыкчылары турдулар.

«Мөге биле мөге эвес кижини канчап билип алурул?» — деп, Тес-Хемден Семен Самдан деп улуг мөге кижиден айтырган мен. Ооң чажыттарын ол меңээ чугаалаан чүве. Мөгелер чемненип олурган болза, оларның кайы талазы-биле хүрежирин билип алыр. Элезинге будун басыптарга, таваңгайының ортузун көрүп тургаш, оон билип алыр. Шаанда байлар-дүжүметтер бодунун мөгезин өске черге чемгербес

турган. Мөге кижини ээтти кайы талазы-биле дайнаарыл? Оон билип алыр. Мөге кижини канчаар удуурул? Буттарындан, чем чииринден билип алыр. Ол кижини оң талазы-биле хүрежир эвеспе, чок болза, аай-дедир хүрежир эвеспе дээн ышкаш. Ону бижип каан мен, ол менде бар.

Дөрт-хончу. Удурланыкчызының кырынче шурай бээр. Кижиниң туружун көрүп тургаш хөдөлүр, өрү шураар болза, буттадыр. Шору хүрежип берген чылдарымда дөрт-хончуга тудуп алыр болзумза, анаа каткым кээр турган: «Бо-даа мээни-дир!» деп бодаар мен. Дөрт-хончуга дораан чыыра тыртар, дөңмектиң иштинден дегээлээр, артындан мундулар. Бүзүрелдиг арга кылыр. Спартакиада соонда эгин содаандан алгаш, балдырлар арга-биле хүрежи бердим. Күш үнмес, дүрген хүрежирге саат чок.

1966 чылда Сибириңиң болгаш Ыраккы Чөөн Чуктун чоннарының спартакиадазынга Тывага (76 кг өрү) чемпионна-дым. Чита облазынга Ачинск национал округка аар деңзиге база тииледим. Улан-Удэге чемпион болдум. 1970 чылдарда Якутияга судьялап чордум.

Тывага хей катап шүүлген мен. Кызылга Наадымга 5 хире шүглүп чордум. Советтик Тываның 15, 20 чыл бунда шүүлдум. 1956, 1957, 1958, 1959 чылдарда Май 9-та. 1971 чылда (40 харлыымда) Тес-Хемниң Валерий Араптан шүүлген, мен үжүрлештим. 9-ку Спартакиадада база 1965 чылда Улуг Тиилелениң 20 чыл оюнда 64 мөге аразынга шүглүп чордум. 1964 чылда ачам аарган, Суг-Аксынга чеде бээримге, хүреш болур дээн. Бир оолдун эгин содаан, база бир кижиниң сапогун ачылап алгаш, чүвүрүм хончун даггаш, хүрештим. 4 кижини артывыс: Куулар Кавыш-оол, Сарыглар Семис-оол, Шемиден Монгуш Михаил, мен. Кавыш-оол Семис-оолга ужуп берди. Иелээ арткеш, Семис-оолду эгин содаандан алгаш, шөлөргө, мурнумга келирге, балдырдан

алгаш октадым. Тургуза тыртып кээримге: «Хей-дир, чээн. Сени ам Тывада октаар кижини чок-тур» — деп, Семис-оол даайым ынча дидир. Семис-оолда бардам-

Мөгелер чемненип олурган болза, оларның кайы талазы-биле хүрежирин билип аар. Элезинге будун басыптарга, таваңгайының ортузун көрүп тургаш, оон билип алыр.

наар, улуурган чоруур чүве чок. Бодун топтуг, эки алдынар. «2 шакта хүреш» дээн болза, 1 шак бурунгаар кээр. Бистиң ол үениң мөгелери ындыг чурумнуг болдур ийин. Ам болза, кыйгырып-ла турар-дыр. Семис-оол хүреш

үезинде өскээр көрбес, хүрешкен улус кайгаар: канчаар хүрежип турарын, кандыг арга ажылап турарын көөр.

Девиг. Шаанда мөгелер улус мурнунга тепсенирге, чер сиртиңейнип турар чүве. Адын адаарга, содак-шуудааның баан дыңзыткаш, мөге салыкчызынга шошкуп чеде бээр. Балтай сола-гай талазынга туруп алгаш, эгинден даянган, долганып турар. Девиржип турган айттар ышкаш. Девириде далаш чок. Кончуг девири эрлер турган. Барыын-Хемчиктен Куулар Ашак-оол, Эйлиг-Хемден Санчы Керттик-оол. Девиг дээрге ийи чалгынын херип алган эзир куш дег болгай.

Тывага эң эки девиг Сүт-Хөлдүн Доңгак Дарыжыктын турган. Ол ийи караан шийип алгаш, ийи базым таваар чоруп орат. Мөгелер девиг кааптарга, ол чаа-ла девиин доозуп турар. 1949 чылда ону Чадаанага көргөн мен. Тывага ол дег сүрлүг, чараш девири кижини чок. Халап болган кижини. Шаанда мөгелер содак-шудаан элик, хүлбүс кезинден боду даараар турган. Баа инек кезинден. Орлур, үстүр деп чүве чок. Девиг онаанга удур болур ужурулуг. Эжин көргөш, сузу бастынар азы хей-аът кирер. Күш четпес-даа болза, хартыганың кашпагайы-биле девиг келгеш, хүрежи бээрге, демгизиниң чүрээ саргыыр, коргуп турар эвеспе.

Эки девири эрлерниң сүлдэзи бедик. Мөге үнгөндө, дөңмектерин чаа часкаар, октап кааш база дөңмектерин чаа часкаар. Ооң ужуру — мөге кижини артык күштүүн көргүзүп турары ол, база эът-мага бодунун хан-дамырын экижидип — нуруп турары ол. Ынчаар часкай бээрге, буттар билинмейн барган боор, оон миннип кээр. Колдунун адаандан хой дег көвүк төктүп турган дээр. Бис — тывалар бир-ле чүвеге сонуургаачал болгаш, хайнакташтырып алган, моолчуруг кылдыр девири болу берген бис.

Бис, Сүт-Хөл улузу, ада-иези тиилелгени күзээр. Кижини ханы боданып чоруур, эш-өөрүнүн чагыс-сөзүн күүседир дээш, кызар апаар. Бодун шүгдүнер. Кожуун, арбан даргазы: «Төрзөн черин ат-алдарын бода, дүрген кашпагай хүрежип көр» деп чагыыр. Ол кончуг дээштик боор чүве.

Улуг хүрештер баар дээнде, кижини уйгузу келбес. «Ол кижини таваржып келзе канчаптарыл?» деп бодаар. Аңдарлып-дүндерлип, даңны атсы уйгу чок. Бичии када кум кынны бергенде, дүжөй бээр, улаарай бээр. Кан-

Чамдык эрлер анаа семис-тир, шаанда хырынның кижини чок турган. Сарыглар Семис-оол девиг бергеш, хөрзөн өрү тыртыптарга, бели хензиг чүве апаар. Донгак Мартаажык, мөге Серен, Ховалыг Сарыг-оол — кымнарны кандыг дээрли!

Ынчан хүреш шаңналы шоолуг эвес турган. Мал хөй-даа болза, ооң-биле шаңнавайн турду. Наадым 7 айда турган чүве. Кол чүве — ажылче сагыш салыр турган, сизген кезилдези, тараа суггар дээш. 1964 чылдың октябрь 11-де Тываның Совет Эвилелинге каттышканының 20 чыл оюнда Кызылга дериг-херекселдерлиг айтты баглап каан, шүүлген мөге алыр дээн. Мен шүүлдум, Сагаачы Кызыл-оол үжүрлөшкен. Социалист Күш-ажылдың Маадыры Ооржак Лопсанчап айтты меңээ тудусту. Стадионну 3 долгандыр халыттым. Лопсанчап: «Ча, оглум, айтты соондан чорудуптар мен!» — диди. Чана бердим. Ол айтты олчаан бербээн. Айтырбаан-даа мен.

1971 чылда Тыва Арат Республиканың 50 чылында мен үжүрлөштим. Араптан Валерий айтты алгаш, чоруй барды. Ынчан дуран алдым. Алган шаңналдарымдан чүгээрлери мындыг. Албаан адым биле бир дурандан аңгыда, үш катап 16 база 28 дугаарлыг дүүргелер алдым. Майыктааш, чүвүр кылыр пөс-даа бээр чораан. Болганчок хол азы стол шагы, азы бир тоннук моол торгу бээр чүве. Дуранны катымга бердим, аңнаар кижини. Алдан-Маадырларның 100 чыл оюнда Монгуш Владимир Ооржак Деңгей-оолдун ак адын алды.

Мээң оолдарымда хүрежиптер кижини чок, ие угу салгаар деп чүве шын. Мен 1952 чылдан бээр чиик атлетикага шыырак турдум. Чадаг чарыш, черниң бедии — 155 см., коньки, лыжага республикага киржип турдум. Волейболга 1957 чылда Абаканга Куулар Даржаа, Кумаяк суглар ойнап чордувус. 1958 чылда Амур облазында Благовещенск хоорайже Куулар Даржаа, Монгуш Сергей, Кумаяк, Улуг-Хемден Монгуш-оол Биче-оол суглар ойнап чордувус. Шыдыраага, стол теннисинге ойнаар мен. Шыдыраага шаңналче бо-ла кирер кижини. 4-5 чыл бурунгаар, 60 хар ажа бергенимде, республиканың спорткомитетиниң эрттиргени өгбүлелер аразынга волейбол маргылдаазынга «эң эки камгалакчы» дээш хой-биле шаңнаттым. Штанга, шой-даа көдүрүп турдум.

Ол шагда Кызылга хүреш боорга, «5 чыл» стадионунда спортзалга мөгелер чыдар боор чүве. 11 шак чеде бээрге, мөгелерни дораан четчелээр, айтырар. Биске сырткы биле байковский чоорган берип каар чүве. Ында аңаа чугаалажып чыдар бис. Ам болза: «Меңгүлектен» бериңер!» дээр ыйнаан.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ дыңнап бижээн.
Күш-ажылдың хоочуну,
Тыва Республиканың алдар-лыг ажылдакчызы,
альпинист, чогаалчы.

Апрель 1 – Каткы-хөг болгаш оюн-баштак хүнү

СОЛУН ТАВАРЫЛГАЛАР

Бир тываң 2 хлеб садып алып дээш, садыга кире бээр, садыгжызы хамааты болган. Кижин «2 хлеб» деп орустап чадап кааш, «Дайте 3 хлеба, одну не надо» — дээн-дир.

База-ла тывалар дугайын-да. Орустап билбес 2 студент общежитиезинче дыка орай эзирик кээр, вахтер тургаш: — Эжиң кайыл? — деп айтырган. Ол оол: — Идет лежит (кел чыдыр) — деп, харыылаан.

Моол эжимниң чугаазы: «Бир моол Иркутскиге өөренип тургаш, дагаа эди садып алып дээш, «курица» деп сөстү сактып чадап каан. Оон чуургаже айткаш, садыгжыдан «Мама где?» — деп айтырган-дыр.

Бир херээжен кижин садыгже хлебтеп алып дээш, үнгөш, орук ара коллегазына ужуражы берген. Шын, меге хоп чугаалашкаш, саадай берген. Оон чанып кээр, ашаа хорадаан-дыр:

— Ынчап маңнап тургаш, коронавирус бажыңче эккелдиң сен. Карантин деп билбес амытан сен бе, каш хонук шыдажып, бажыңга олурзуңа, шагдаалар сени туткаш, торгоал салза, ону кым төлээрил, менне төлээр ыйнаан мен... — дээш, аажок ажынган. Оон кылаштааш, чөмөннөр өрээлинде диизин кончуй берген:

— Бо диис база-ла чидип-чидип, чаа келген. Киргинээш келгеш, чем деп-ле ээрежип алгырып турар — деп, хыйланган.

Телефонга кырган авазы уйнуу-биле чугаалажып турган:

— Алло! Оглум, че кайда бардың, кырган-ачаң-биле чем кылып алгаш, сени манап олур бис, чедип кел че, оглум.

— Аа, ийе, кырган-авай, адыр шүве, школада онаалгам кылып олур мен. Мында «вай фай» бар боорга, интернеттен көргөш, кылып олур мен, кырган-авай.

— Аа, вафли бе, мында бар оглум, садып каан мен, келгеш чип алып сен, шкафта суп кагдым.

Уйнуу кырган-авазын дыңнааш, каттыргаш:

— Чаа, кырган-авай, ам дораан чеде бээр мен. Бо контактыда эштерим бижип турлар, би-чи болгаш чеде берейн.

— Ой оглум, кырган-ачазының «чараш» чүвезин адавас чоор, хоржок... — деп, кадай чагаан.

— Чаа, чаа, кырган-авай бардым бардым, ол-ла мен, чеде берейн — деп, уйнуу чугаалааш, телефонун дүрген-не өжүр идипкен.

АҢЧЫЛАР ОДААНЫҢ ХӨӨРЕДИИ

Одага-ла диин эди шиштеп алган, Олут чазап, хөөрежип олурган бис.

Дүүрге чүктээн, назы-хары дөгү берген, Дүктүг чаактыг ашак кижин базып келген.

Аяк сунуп, таакпы солчуп орувуста, Амдыы ашак олча-кежик сонуургаан чок:

— Үлүң-Кадай-биле кады хонгандан бээр, Үжен чылдың нүүрү безин эртип бар чор... Өгдө кадай ону ам-даа негевышаан, Өлүг адаан чүве але, оолдар — дей-дир.

Пактап алган шайларывыс бүлгүрүккеш, Баар кадып, өлүп-далып чыткылаан бис.

Чанывыста чодур пөштүң каткызындан Саарлып баткан тооруктар соп каар часкан...

Элдеп, хөктүг төөгүлөр ыдып орда, Экер эрлер, аңчылар-даа солун-на ийин.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

22.12.2011 чыл, Ак-Довурак.

МӨГЕЙИГ

Тываның Улустуң чогаалчызы, Тываның алдарлыг херээженнеринин бирээзи, калбак чогаалга баштайгы тыва кыс чогаалчы, драматургияны сайзырадырынга, окулгалар кылырынга, өөредилге номнарын үндүреринге үлүүн кирип келген, чонунга төлөптүү-биле бараан болган Екатерина Туктуг-ооловна Танованың 90 харлап чорааш мөчээни-биле Бай-Тайга кожуун чагыргазы ханы кажыдалды ооң чоок кижилеринге база тыва чонга илереттис. Екатерина Туктуг-ооловнаның өлүм чок чогаалдары мөңгө артар.

Бай-Тайга кожуунуң чагыргазы.

Екатерина Туктуг-ооловна ТАНОВА

Екатерина Туктуг-ооловна Танова 1930 чылдың март 27-де Тыва Арат Республиканың Чөөн-Хемчик кожуунуң Сүт-Хөл сумузунуң Кара-Чыраа деп черге төрүттүнген. Шүлүкчү, прозаик, ши чогаалчызы, окулдурукчу, төөгү эртемнеринин кандидаты.

Школага пионер вожатылап, башкылап ажилдаан. Тыва АССР-ниң радио-телевидение комитетинин даргазының оралакчызынга, Тываның хөгжүм-ши театрының директорунга, Кызылдың курунениң башкы институтунга башкылаан, «Шын», «Тываның аныяктары», «Тыва Республика» солуннарынга ажилдап чораан.

Е. Танованың чогаалдарының кол үзел-бодалы — ие кижинин ынакшылы, күш-ажылдың өөрүшкүзү, көдээ черниң ажил-амы-дыралы, бойдустуң каас-чаражы. «Хемчиктин ыры» (1971), «Арбас-Ойну мунувуткаш» (1983), «Хемчиктин үнү» (1980), «Херелмаа» (1978), «Чаштар делегейи» (1989), «Чайыннанган чашкы шаавыс» (2000), «Тыва черге йөрээл» (2000) дээш элээн каш шүлүктөр чыындызының автору, хөй-ле проза номнарының: «Ийи 2» (1967), «Ширбилин холдан салба» (2000), «Кара-Чыраа галереясы» (2000), тоожулар: «Кара-Бай» (1995, 2008) деп роман, «Чашкы шаамның ужуралдары» (2010).

1967 чылда «Песня, мечта и любовь» (1967, Москва) деп совет херээжен шүлүкчүлөрүн антологиязынче Е. Танованың шилиндек шүлүктери кирген.

Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» (2000) медалы-биле, «М.А. Шолоховтуң 100 чылы» (2005) медалы-биле, «Тываның алдарлыг чогаалчызы» (1990), Кызыл хоорайның болгаш Сүт-Хөл кожуунуң хүндүлүг хамаатызы, Тываның Улустуң чогаалчызы шаңналдарның эдилекчизи.

ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү (1961), 1981 чылдан эгелеп ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү. 2020 чылдың март 30-де 90 харлыында мөчээн.

Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы, «Тыва медиабөлүк» Парлалга бажыңы» курунениң автономнуг албан чери, «Шын» солун редакциязы, «Тувинская правда» солунуң редакциясы ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү, ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү

Екатерина Туктуг-ооловна ТАНОВАНЫҢ

мөчээни-биле кады төрөөннери болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ГОРЯЧАЯ
ЛИНИЯ

Министерства экономики Республики Тыва

8 (923)-014-70-02

Сообщите, в каких торговых объектах завышены цены

В целях мониторинга цен на продовольственные и непродовольственные товары на территории Республики Тыва в период действия режима повышенной готовности по предотвращению

завоза и распространения новой коронавирусной инфекции в Министерстве экономики Республики Тыва создана круглосуточная «ГОРЯЧАЯ ЛИНИЯ» по номеру 89230147002 (viber), а также группа в мессенджере «Viber» — «Горячая линия МинэкономикиРТ».

В случае фиксации необоснованного завышения цен на продукты и товары первой необходимости в торговых объектах необходимо сообщить горячей линии о следующем:

- Название торгового объекта;
- Адрес торгового объекта;
- Фотография товара с ценником;
- Фотография чека товара.

Ответственные специалисты Министерства незамедлительно примут меры.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении в аренду земельного участка с кадастровым номером 17:04:0705001:53 из категории земель сельскохозяйственного назначения, находящийся по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, м. Кара-Булун, с разрешенным использованием для ведения личного подсобного хозяйства, общей площадью 5000 кв. м.

Заинтересованные о предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская, д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по имуществу и земельным ресурсам строительству и контролю
Олет А.А.

солуннуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 3361 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң адреси:
667000, Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.

Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.О. Саая. — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хай-гаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккэн. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан. (Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшлейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фактылары дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар. Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860. Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Номерни парлалгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00. Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.